

8. Teologia i fantasia: la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena i la tradició de les «Vitae Christi» medievals

El 1497, a l'any escàs de publicar-se a Granada el primer i, segons sembla, l'únic volum de la traducció castellana de la *Vita Christi* del franciscà català Fra Francesc Eiximenis (VCE), veia la llum a València l'altra monumental obra del mateix títol en llengua catalana: la *Vita Christi* de Sor Isabel de Villena (VCV). L'autora, religiosa clarissa del convent de la santa Trinitat de la ciutat del Túria, havia ingressat el 1445 en el segon orde de sant Francesc i exercí el carree d'abadessa en el convent de la seva professió des del 1462 fins al 1490, any en què morí deixant el llibre sense acabar. La VCV es publicà, doncs, pòstumament, per a satisfer la devota curiositat d'Isabel la Catòlica. Si, com assegura Sor Aldonça de Montsoriu, l'obra és fruit del zel abacial de Sor Isabel, la seva redacció ha de situar-se en la darrera etapa del cicle vital de la il·lustre escriptora valenciana i, en tot cas, és anterior a l'aparició de les edicions portuguesa (1495), catalana (1495-1500) i castellana (1502) de la famosa *Vita Christi* de Landulf de Saxònia, el Cartoixà o «Cartujano».¹

---

¹ Vid. respectivament: *Primer volumen de Vita christi de fray Francisco Xymenes, corregido y añadido por el Arçobispo de Granada*

Sor Isabel estava, segons sembla, molt ben relacionada amb la flor i nata de la «intelligentsia» valenciana del moment i consta que havia pregat al bisbe Jaume Pérez que preparés per a ella comentaris dels salms, dels himnes feriáis i de textos de sant Ambròs i de sant Agustí, així com una exposició del Magnificat que ha arribat a nosaltres, el pròleg de la qual, escrit com la resta del llibre, en un llatí no gens menyspreable, diu moltíssim de la curiositat intel·lectual i de la formació teològica de la monja.²

...(Granada, Meinardo Ungut y Juan Pegnitzer, 1496); SOR ISABEL DE VILLENA, *Vita Christi de la reverent abadesa de la Trinitat* (Lope de Roqua, València, 1497, de la qual hi ha ara un excel·lent facsímil, València, 1980). Utilitzo en les meves citacions l'edició de Ramon MIQUEL i PLANAS, Llibre anomenat *Vita christi* («Biblioteca catalana», 3 vols., Barcelona 1916), retocant la transcripció. Segons el pròleg de Sor Aldonça, l'abadessa successora de Sor Isabel, la reina catòlica «havia escrit al batlle general d'aquest seu regne de València» (I, pàg. 5), tractant de localitzar el llibre. Anota Martí de RIQUER, *Història de la literatura catalana*, vol. III (Barcelona 1964), 257, que Ferran el Catòlic utilitzà el mateix procediment per a obtenir la traducció catalana del Cartoixà, la qual, per motius editorials, es publicà començant per Lo quart del Cartoixà (València, Pedro Hagenbach i Leonardo Hutz, 1495, 16 de febrer); La terça part del Cartoixà (València, Lope de la Roca, 1495); Lo primer i Lo segon van veure la llum en València el 1496 i 1500, respectivament. Hi ha edició moderna, per desgràcia incompleta, de la riquíssima edició lisboeta de Bernardo D'ALCOBAZA (Lisboa 1495), a càrrec del P. Augusto MAGNE, *O libro de Vita christi en lingoagem portuguès* (Rio de Janeiro 1956). L'edició de la versió castellana de Fr. Ambrosio de MONTESINOS (Alcalà 1502), conegué nombrosíssimes reedicions, i fou un dels llibres més difosos dels segles XV i XVI. La divulgació de les VC fou una de les bases més sòlides de l'evangelisme i de l'espiritualitat europea. Vid. Marcel BATAILLON, *Erasmus y España. Estudios sobre la historia espiritual del s. XVI*, 2 vols. (Méjico 1950), vol. I, 51.

² Vid. ed. cit. de MIQUEL i PLANAS, vol. I, XII-XV, on l'editor confia excessivament en «el seny crític» i l'«erudició segura i reposada» de mossèn Barrera, en la meua experiència molt poc de fiar. Més dades biogràfiques al vol. III, 378-387. D'entre tots els elogis destacaria el del prelat Pérez, qui escriu en el comentari citat conservat en l'Inc. 208 de la Biblioteca Universitària de València, s. t., Valentia, 1468: «Regia ex Yspanorum et illultri propagine, nobilissima filie ac dilectissime do-

Manca encara un bon estudi de conjunt de la VCV, la qual cosa no és d'estranyar, donada la voluminositat de l'obra i les dificultats inherents, entre les quals hem de destacar l'absència d'una edició ben anotada i fàcilment assequible.³ Joan Fuster féu notar, en dos suggestius articles, el to col·loquial i afectiu dirigit a la sensibilitat femenina de les religioses, el didacticisme, el constant recurs a l'al·legoria i els nombrosos tocs i incisos de gran realisme i plasticitat. Segons Fuster, Sor Isabel tendeix a concretar els conceptes més abstractes i crea, amb el seu llenguatge familiar, un món aristocràtic i fantàstic, plasmació dels seus records i les seves nostàlgies palatines. El llibre vindria a ser una possible rèplica feminista a la malhumorada misogínia de Jaume Roig, compatriota de la de Villena i metge del convent de la Trinitat.

El pla de l'obra i la selecció dels materials evangèlics se subordinarien, d'acord amb aquesta interessant tesi, a l'esperit militant de l'autora, que pretén vindicar la dona i posar de manifest l'importantíssim paper que el sexe femení jugà en la redempció del gènere humà i en la vida del Salvador. Es tracta, en resum, d'una hipòtesi intel·ligent i molt versemblant si tenim en compte la polseguera que degué alçar en València un llibre tan polèmic i biliós com *Lo Spill*.⁴

---

mine Elysaabeth de Villena, abtisse sacri monasterii, Trinitatis urbis Valentie, Jacobus, episcopus Cristopolitanus, in filio Virginis salutem ingenti cum affectu exorasti sepe ... imbecillitatem meam, domina dilectissima, ut... comentarios in Psalterio doquendam edideram, et cántica ferialia, simul cum cántico Ambrosii et Augustini, non multo per tempore exposuam. Nunc aulem ad canticum Virginis exponendum animus apellere non negarem ...

³ Aquesta llacuna espero que quedi esmenada al més aviat possible, en aparèixer la que estic preparant, des de fa anys, ja a punt d'anar a la premsa.

⁴ *El món literari de Sor Isabel de Villena i Jaume Roig i sor Isabel de Villena*, ara fàcilment assequibles en Joan FUSTER, *Obres Completes, I: Llengua, literatura, història* (Barcelona 1968), 153-174 i 175-210. Fuster és tallant en afirmar: «I noti's que no dic que conté tal defensa, sinó que és» (pàg. 187).

D'altra banda, Martí de Riquer remarca el fet que Sor Isabel introdueix un dar criteri selectiu i, en posar determinats aspectes de la vida de Crist en un primer pla, en relega o elimina del tot molts altres, objectivament tant, o més, importants.⁵ I, en efecte, no hi ha dubte que la VCV produeix una clara impressió de manca d'equilibri estructural (també atribuïble a la VCE, si bé més en el resultat pràctic que en el pla original), i espero poder mostrar a continuació que aquesta característica es deu en bona part al desbordament de la contemplació afectiva «secundum quasdam ymaginarias representaciones», és a dir, segons el mètode preconitzat pels textos clàssics de l'espiritualitat franciscana, com *l'Arbor Vitae Crucifixae Jesu* de Fra Ubertí de Cásale i, molt especialment, les famoses *Meditationes Vitae Christi* (AVCJ i MVC, respectivament).

El llibre de Sor Isabel presenta a simple vista uns trets individuals que el caracteritzen i distingeixen de les VC anteriors com la VCC i la VCE, escrites per teòlegs més preocupats per qüestions de doctrina, i la professió religiosa de l'autora en una branca de l'orde molt gelosa de mantenir el vertader esperit franciscà permet suposar que és en les MVC, originalment dedicades a una religiosa, on cal buscar una possible font d'inspiració. Per altra banda, és ben sabut que Eiximenis residí molt de temps a València, fins al punt que, alguns, com per exemple Fra Hernando de Talavera, traductor de la seua VC, el consideressin, erròniament, valencià. És més que probable que Sor Isabel conegués la VCE. No és impossible que hagués llegit el AVCJ, i res no impedeix de suposar que tingué accés a algun manuscrit llatí de la VCC o fins i tot que tingué oportunitat

---

⁵ Op. cit., 459: «Hi ha, essencialment, dos nuclis d'interès per a sor Isabel: el naixement i la infantesa de la Mare de Déu i de Jesús, i des de la Passió d'aquest fins a l'Assumpció de Maria. Al mig, la predicació de Crist és objecte d'una atenció molt més reduïda. Si ho calculem en línies tenim 13.500 des del començament del llibre fins a iniciar-se la vida pública de Jesús; 4.000 destinades a la predicació del Salvador, i, finalment, 20.000 des del Diumenge de Rams fins a l'acabament de l'obra. Hi ha, doncs, una acusadíssima desproporció».

tunitat de discutir personalment de temes literaris amb Roís de Corella, autor de la versió catalana del famós llibre del Cartoixà, de la qual potser brindà les primícies a l'abadessa de la Trinitat.⁶

Ningú, que jo sàpiga, no ha estudiat la VCV en relació amb les VC medievals, ni discutit, encara que fos de pas, la seva probable influència en algunes obres posteriors, com la celebèrrima *Mystica Ciudad de Dios* de Sor Maria d'Àgreda. Tractaré d'omplir aquesta llacuna amb l'esperança que un acarament més o menys sistemàtic entre la VCV i algunes de les obres més importants del gènere al qual pertany, contribueixi a establir amb major coneixement de causa el grau d'originalitat de Sor Isabel «vis à vis» el poderós corrent de tradició en què necessàriament cal situar el seu llibre si volem valorarlo com mereix.⁷

I. DE LA TRADICIÓ APÒCRIFA A L'AL-LEGORIA

Cinquanta-cinc dels vuitanta-set capítols del volum primer de la VCV (unes 353 pàgines), es pot dir que són de «farcit». Martí de Riquer ja detectà la base apòcrifa dels primers, relacionats amb la vida de Maria i la seva miraculosa nativitat, i bastarà anotar «passim» algunes semblances de to entre la de Villena i Eiximenis en parlar ambdós dels signes de santedat que donà Maria «jam ab íncunabilis»⁸

---

⁶ Com anota RIQUER, op. cit., 254, la família Corella havia contribuït a la construcció del monestir de la Trinitat.

⁷ Recentment han aparegut dues útils antologies, la de L. PARRA, *Sor Isabel de Villena. Vita christi* (València 1968), i la de R. CANTAVELLA i L. PARRA, *Protagonistes femenines a la «Vita christi». Isabel de Villena* (Barcelona 1987), ambdues de caràcter divulgatiu.

⁸ Op. cit., 461-465. Per al text de la VCE utilitzo, esperant poder veure aviat una edició més completa i elaborada, en avançat estat de preparació, el text provisional presentat com apèndix de la meua tesi doctoral.

328

E ella stava -li davant, agenollada, besant-li los peuet e manetes... E la humilíssima Senyora, no podent comportar que la sua mare li fes tals servirs, ... mostrava en la sua careta no li plahyen sem-blants coses... (VCV, I, c. 3, 24-25).

... era una gran admiració a qui la mirava car certs dies de la setmana no mamava sinó una vegada ... Occupava's la dita senyora en contínua oració, car sovint la trobava la sua mare ab les mans plegades, los ulls levats al cel... (*ibid.*, c. 4, 25).

... sovin li volia besar los peus e estar-li danant agenolada, e la sobres humil creatura, no podent açò sofferir per res, dava a la mare tan grans senyals d'avorriment d'aytals honors, que la mara des-puix no-ugosava fer altra vegua -da ... (VCE, III, c. 19).

...aparia tota angelical e provocant aquells qui la guardaven ab sobirana devoció ... E tantost com estech nada ja donà senyals de grans virtuts, car no mamava sinó una veguada lo dimecres e'l divendres e'l dissapte; ja estech vista en certes hores *levar los bulls al cel e les mans...* (*ibid.*).

Els apòcrifs, en especial el «De nativitate Mariae» (IV, I) expressament citat per Eiximenis («... segons que posa la *Istòria de la nativitat de la Gloriosa*, complits los tres anys en los quals la sua sancta mare Anna Palleta, lavors levaren-li la let...») i assimilat per complet en el text de Vorágine i en Vicent de Beauvais,⁶ ja deixen per assentada la relació entre els quinze graons d'accés al temple i els «psalms XV adscensionis gradus» o salms graduals del breviari, crec, però, que hi ha en la VCE una interessant glossa «que posa Orosius scrivent *Ad Pachmaxium*», que ajuda a comprendre com Sor Isabel, en els capítols 5-8 (VCV, I, 28-51), transformà una coneguda llegenda en una mena de guió teatral o cinematogràfic destinat a representar-se mentalment en la imaginació de les seves monges. Segons Eiximenis:

... aquest pujament estech senyal de que la Gloriosa àuria *quinze excel·lents virtuts* per les quals pujaria al sobiran grau virtual sobre tota altra pura creatura, e diu que les quinze virtuts serien

---

⁶ JACOBUS A VORÁGINE, *Legenda Áurea*, c. 131 (126), ed. de Th. GRAESSE (Dresde 1846), 588-589, i *Speculum Historiale*, VII, c. 65.

aquestes, ço és: *fe, sperança e caritat, prudència*, temprança, fortalea, justícia, penitència, virginitat, humilitat, paciència, obediència, pietat, puritat, devota oració contemplativa per excés... (VCE, III, c. 51).

Semblant comentari pogué servir d'estímul a Sor Isabel per a organitzar una «correlació sistemàtica» novel·lada entre els quinze graus, els quinze salms graduals i les quinze virtuts marianes, imaginant que aquestes formen un seguici de belles donzelles al voltant de la Verge xiqueta. Cadascuna, en el corresponent graó de l'escala, exhorta Maria amb un adequat discurs a col·laborar en la salvació humana. Sor Isabel infon vida i moviment a la pintura mural de Voràgine, transforma en personatges de carn i os el que en la glossa esmentada per Eiximenis era una llista de conceptes abstractes i omple de sentit els gestos i de context les paraules i discursos, a la vegada que explica el caràcter soterològic dels salms en qüestió. Cap de les religioses familiaritzada amb aquesta versió teatral dels fets podria ja oblidar el suposat origen ni el significat d'aquests textos litúrgics sovint cantats en el cor conventual. La tècnica oratòria d'associar diferents sèries o llistes de conceptes per a ajudar a la memòria del predicador i allargar o amplificar el discurs, se'ns revela molt útil en un text escrit per a ser llegit i resulta ser una de les preferides per l'abadessa de la Trinitat que la convertí, una vegada adequada als seus fins pedagògics, en una espècie de màquina de meditar o, en el seu cas concret, de novel·lar.⁷

---

⁷ Basta citar la sisena regla continguda en *l' Art de predicar* del mateix Eiximenis: «Sexte regulo est hec: Si uis ordinate inuenire materiam predicandam, recurre ad ordines... debes quasi in centro circuli poneré thema uel illam materiam de qua uis predicaré et per girum circuli ordinare per ordinem... septem opera misericordie, septem virtutes, septem uicia. Et sigillatim comparabis materiam dictam... alicui distinctioni de predictis per ordinem secundum concordanciam et repugnanciam, *vel secundum aliquam pertinenciam, que tibi ocurrent donec habeas satis ad predicandum ... statim tibi, ocurrent motiua infinita.*, et utiliter omnis ordo disponens ingenium nostrum ad inueniendum motiua circa propositum tuum, cadit sub ista regula...» Vid. P. MARTÍ DE BAR-

L'horari o la forma de vida de la Verge en el temple era el següent:

...ella se levava a mijanit ... E en aquesta contemplació de la glòria ... estava fins al alba. E de aquí fins a hora de tercia se ocupava en les oracions vocals... E de tèrcia fins a nona feya fahena de mans... E venint la hora de nona ... l'àngel li portava vianda per a-dinar... (VCV, I, c. 9, 53-54).

...Ella tenia aquest orde en sa vida. Primerament, a mijanit ella se levava de dormir, e lavors ... orava e contemplava...e en aquesta sancta oració ella ocupava lo temps ... fins a tercia; de tèrcia fins a nona treballava de mans... A hora de nona, segons que diu Genadius, l'àngel de Déu son servicial li parlava un pa celestial... (VCE, III, c. 47).

Ací, en la descripció de les esposalles —a la qual ja al·ludí Riquer—,⁸ i en altres detalls, topem amb llocs comuns de la tradició apòcrifa transmesa per la *Legenda Aurea* i per la iconografia mañana, però ja d'entrada ens sorprenen dues característiques molt interessants:

1) L'originalitat amb què Sor Isabel introdueix un «collage» de citacions llatines interpolades contínuament en el text català, però prescindint de qualsevol referència als autors o a la font, i, per consegüent, del concepte medieval d'autoritat, almenys tal com el concebien la majoria dels seus predecessors. En aquestes citacions aflora a la superfície —com ja

---

CELONA, L'«*Ars praedicandi*» de Francesc Eiximenis, «Homenatge a Antoni Rubió i Lluch», II (Barcelona 1936), 323-324. Subratllo els punts més importants.

⁸ Loc. cit., 464-465. No cal insistir en la importància per a la història de l'art i de la iconografia en general dels textos ací estudiats. Ve especialment a la memòria el retaule de Lluís Borrassà de l'església del convent de Sant Francesc de Vilafranca del Penedès i algunes taules del museu de belles arts de València. Vid. sobre el tema l'interessant treball de Judith BERG SOBRÉ, *Eiximenis, Isabel de Villena and Some Fifteenth Century Illustrations of their Work*, «Estudis de llengua, literatura i cultura catalanes. Actes del primer col·loqui d'estudis catalans a Nord-Amèrica. Urbana, 30 de març -1 d'abril de 1978» (Abadia de Montserrat 1979), 303-313.

descobrí Riquer en relació amb el «Ps. Mateu» — l'original llatí que Sor Isabel tradueix o glossa lliurement, i en aquest cas freqüent però no generalitzat, tals interrupcions, a més a més del seu valor d'indici, mantenen el prestigi màgic, erudit i doctoral de la retòrica patristica que sols un grup de religioses cultes devia ser capaç de desxifrar i valorar. Amb més freqüència es tracta de citacions disperses de textos bíblics, litúrgics o patristics conceptualment associables amb el tema tractat, destinats a excitar el fervor del cenacle de monges més «llatines». Tal com és presenten, aquestes citacions pogueren passar per originals de l'abadessa i contribuïren, potser, considerablement a fonamentar la fama de docta que tenia Sor Isabel.

2) L'ús conscient i constant de l'al·legoria, no gens infreqüent en la lírica de l'època ni en la literatura religiosa medieval i que, com hem indicat, pogué introduir-se de la mà d'una glossa d'Eiximenis o per analogia amb les cinc verges que, segons el *Pseudo Mateu* acompanyaren Maria a casa del seu marit,¹² o, tal vegada gràcies a la força suggestiva del diyuadíssim tòpic de les «quatre filles de Déu».

---

¹² Ps. Mateu, VIII, 5, ed. d'Aurelio de Santos OTERO, *Los evangelios apócrifos*, BAC, 146 (Madrid 1963), 200, on s'alludeix a donzelles de carn i os. Voràgine també ho suposa així, si bé augmentant el nombre a set: «Virgo autem Maria cum VII virginibus coaevis et collactaneis suis ..., ad domum parentum ... reversa est ...» (loc. cil. 589), que és el que repeteix Eiximenis, VCE, III, c. 53, La tradició cultural recollí el tema en la seva forma al·legòrica com pot veure's en Manuel MILÀ i FONTANALS, *Romancerillo catalán* (Barcelona 1882), núm. 5, pàg. 3. «Cinch donzellas la serveixen / pux la fe n'és la primera, / la segona humelitat, / vergenitat la tercera, / la quarta n'és castedat, / esperansa la derrera...» Pel que fa als fragments llatins be aconseguí traçar la seva procedència en la majoria dels casos, tal com ve indicat en la meua edició de la VCV. Són pocs aquells en què Sor Isabel es basa únicament en una sola font per a tot un capítol.

2. JUSTITIA ET PAX OSCULATE SUNT

En efecte, Isabel de Villena imagina l'encarnació de Crist com el resultat d'una espècie de forcejament diplomàtic amb súpliques i ambaixades dels representants de la humanitat degradada i una disputa, més teològica que no legal, entre la part fiscal (la Justícia i la Veritat) i la defensa (la Misericòrdia i la Pietat) davant el tron de Déu constituït en audiència. El procés expandeix una interpretació del Ps. 84, II: «Misericòrdia et veritas obviaverunt sibi, justitia et pax osculatae sunt», difosa en el primer sermó *De Annuntiatione* de sant Bernat, del qual Landulf (VCC, I, c. 2, 4; I, 17-18) i les MVC n'extreuen la idea essencial:

Misericòrdia pulsabat viscera Patris, ut subveniret secum Pacem, habens; sed contradicebat Veritas, habens secum Justitiam. Et inter eas magna controversia facta est... (MVC, c. 2, 512-513).¹³

Després de copiar bona part del sermó de sant Bernat, l'autor de les MVC deixa que el lector accepti o no lliurament aquesta visió hipotètica dels fets («Podem meditar el que pogué esdevenir en el cel...»), d'acord amb el principi general que li serveix de norma —ben explicitat al final del pròleg— que consisteix a narrar les coses «*a fi de causar major impressió en el lector, com si s'haguessin esdevingut així, o com s'esdevingueren o com és possible creure que esdevingueren segons algunes representacions imaginàries, ja que és possible meditar, exposar i entendre la divina Escripura de moltes maneres...*, mentre que no anem contra... la fe i els bons costums...».

---

¹³ Utilitzo el text llatí publicat per A. C. PELTIER, S. *Bonaventurae Opera Omnia*, vol. XII (París 1868). Quan ho considero interessant transcriu la versió catalana del ms. 78 de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Per a la VCC faig servir també l'edició llatina deguda a Louis Marie RIGOLLOT, 4 vols. (París-Bruxelles 1878) i només excepcionalment la versió catalana de Roís de Corella.

Uberty ofereix també una sinopsi argumental dels fets que precediren la redempció, fets que acompanya d'uns interessants consells, molt útils per a comprendre les regles del joc, és a dir què pretenia, o millor, en què consistia el tipus de meditació preconitzada en la seva obra:

*Potes autem hic cogitare deuote piam examinationem factam in diuino consistorio ... Ubi debes notare quod licet in diuinis non sint tales disputationes..., tamen mens nostra què diuina intelligit suo modo intelligit: et potest isto modo cogitare rationaliter, et contemplationis sue dilatare affectum. Diffinito ergo in sánete Trinitatis consilio potes intueri mentaliter quod dum illa sacra puella oraret in camera, odor virtutum illius... Trinitatis majestatis ascendit... [El Pare ordena:] *Precedat ergo noster nuncius majestatis* et roboret animam uirginis ... Vocetur ergo Gabriel... ad quem Pater: Audi Gabriel..., etc. Hec... omnia predicta multum in contemplatione a deuota mente pie dulciter et deuote distendi possunt secundum dulcedinem Iesu in-jusam a Spiritu sancto intrinseco deuote mentis... (AVC, I, c. 6, 22-23).¹⁴*

En realitat, ambdós autors no fan més que insinuar un model o pauta que el lector pot desenvolupar «ad libitum» segons el seu interès i tarannà personal, amb un marge vastíssim de llibertat i fent totes les concessions necessàries a fi de batre en breixa la sensibilitat del lector i moure'l a l'amor. Contemplar, d'acord amb allò apuntat, consistiria a usar la nostra imaginació per a «dilatar» o «distendre» devotament una idea, aprofitant sense traves —a banda de les esmentades— totes les possibles associacions i estímuls que aquesta idea evoqui en la nostra ment, estímuls que, en la mesura que produeixen l'efecte desitjat, es consideren inspirats per Déu. Així es pretén d'intuir els misteris inaccessibles al nostre enteniment tensant al màxim les anomenades potències de l'ànima.

---

¹⁴He usat l'incunable de l'Arbor vitae crucifixae Jesu (Venezia, Andrea de Bonettis de Papia, 1460), així com la reproducció anastàtica amb paginació numerada (Torino 1961).

Com hem pogut veure, alguns autors aporten esquemes que assenyalen de forma genèrica el possible camí a recórrer. Però són ja menys, que jo sàpiga, els que s'adonen de la necessitat que tenen les persones mancades d'imaginació que algú ben dotat de fantasia els ensenyi, amb exemples concrets, de quina manera aplicar en la pràctica la tècnica amplificativa que està a la base del sistema. L'exhaustiu tractament que la VCV dona a l'esquema del «consistori celestial» i de la «disputa de les virtuts» (I, c. II-36, 63-163), a banda d'introduir la veta al·legòrica d'una manera més consistent, ens enfronta amb un dels millors exemples de la tècnica narrativa de Sor Isabel i permet copsar molt bé el propòsit de l'escriptora.¹⁵ En aquest

---

¹⁵ Entre l'abundant bibliografia sobre aquesta disputa de les virtuts, cf. per exemple, S. C. CHEW, *The Virtues Reconciled. An Iconographic Study* (Toronto 1947); M. I. CREEK, *The Four Daughters of God in the Gesta Romanorum and the Court of Sapience*, PMLA, LXVII (1942), 951-965; Hope TRAVER, *The Four Daughters of God: A Mirror of Changing Doctrine*, PMLA, XL (1925), 44-92; id., *The Four Daughters of God: A Study of the Versions of this Allegory with Special Referències to those in Latin and English* (Bryn Mwr 1907). El sermó de sant Bernat *In Festo Annuntiationis Beatae Mariae Virginis*. Sermó I, pot llegir-se en la PL, 183, col. 383-390. Un precedent molt digne de tenir en compte és el de FELIP DE MALLA, *Lo pecador remut*, obra que desenvolupa «contemplativament» un sermó sobre la passió. L'autor veu passar davant els ulls del seu enteniment «dues dones, ço són Justícia y Pietat» que presenten els seus arguments davant de Déu, el qual convoca una «col·lació», o «general disputa» en una «notable scola». Entre l'assistència es troben «agenollades XXIII donzelles de bellesa molt gran ... Aquestes eern: Caritat, Fe, Sperança, Prudència, Justícia, Fortalesa, Temprança, Liberalitat, Magnanimitat, Mansuetud, Affabilitat, Veritat, Vivacitat, Oració, Devoció, Humilitat, Magnificència, Exemplaritat, Paciència, Consolació, Perseverancia, Afflicció, Simplicitat e Miseració, acompanya de XIII filles de gran perfectió...». Vid. en especial els cc. 29-34, ff. 54v.-66v. del ms. 465 de la B. C. Hi ha ara edició edició moderna de Manuel BALASCH, 2 vols. ENC, 118-119 (Barcelona 1981-1982). És possible detectar semblances en la descripció del vestit de les donzelles, etc., i en la tècnica d'amplificar mitjançant l'ús de l'ordre correlatiu, però Sor Isabel no vol allargar-se tant en el tema i fa dir a sant Miquel: *perquè pus fàcilment sien reduïdes a pau e no vingua la disputa a molts, sinó seria procés infinit...*» (VCV, c. 14,

i successius episodis l'abadessa ensenya a les seves monges l'art de contemplar, rompent les barreres del temps i de l'espai per a penetrar i tenir sempre present l'àmbit de la cort celestial. El seu llibre és doblement didàctic: pel seu contingut intrínsec i, sobretot, «pel seu caràcter de conjunt de mòduls o esquemes de meditació desenvolupats per extens».

Per fortuna la il·lustre abadessa no podia estar millor dotada per a aquest exercici, i de la mateixa manera que l'afany de fer comprendre al poble complicats dogmes teològics mitjançant actors i tramoies tingué la seva repercussió artística en sorgir els misteris, i més tard el «autos sacramentales» castellans, el desig d'ajudar les seves religioses canalitzà la rica experiència humana i la fèrtil imaginació de la de Villena vers el mètode franciscà de meditació. El resultat estava destinat a ser un document valuósíssim de la tècnica que pretenia demostrar. De l'intent, però, sorgí a més una espècie de novel·la al·legòrica on la intuïció i el sentiment predominen sobre la raó, i el plaer de narrar i la imaginació són al servei de Déu i del proïsme.¹⁶

2.1. L'AMBAIXADA DE GABRIEL

El gran mestratge de la monja valenciana es posa de manifest en els efectes escènics amb què la seva obra concentra l'expectació de l'univers sencer, inclosa la Trinitat, al voltant de Maria. En cap de les VC que conec s'aconsegueix tal grau de tensió dramàtica ni es fa notar de forma tan insistent

---

I, pàg. 85), això potser representi un rebuig de l'amplificació de Felip de Malla.

¹⁶ Vid., per exemple, *El auto sacramental de la universal redempció*, ed. W. F. HUNTER, Exeter Hispànic Texts (Exeter 1976), que la tradició manuscrita atribueix a Calderón. Emilio COTARELO, *Don Enrique de Villena* (Madrid 1986), 36, al·ludeix a una representació plàstica de la Justícia, Veritat, Pau i Misericòrdia, feta a Saragossa, amb un castell de fusta, en la qual «cada una deia una cobla».

que tot l'esquema diví de la redempció depenia del sí d'una dona. Allò original no és la sinopsi argumental, que ja resumeix Ubertí (loc. cit., pàg. 26), i que l'autor de les MVC i Landulf agafaren de sant Bernat:

*Intuere hic [pro Deo, om VCC] et meditare qualiter tota Trinitas est ibi praesens, responsionem hujus suae filiae singularis expectans... hoc supplicat flebilis Adam, cum misera sobóle exul de paradiso ... [hoc totus mundus. O Domina, responde verbum quod terra, quod inferi, quod coeli expectant, om MVC} (MVC, c. 4, 515; VCC, I, c. 5, 22; I, 41).*¹⁷

Allò sorprenent és el desenvolupament novel·lesc que rep.

Sor Isabel (I, c. II, 63-71) ens trasllada als llimbs i imagina un diàleg entre Adam i Eva. La nostra primera mare, com a dona «pus amable per natura, e molt pus piadosa» que Adam (*ibid.*, 64), gràcies a la seva intuïció femenina relaciona el somni que tingué el seu marit i la promesa que rebé ella mateixa amb les notícies que els arriben sobre la vida de Maria, i indueix els sants Pares a clamar per la Redempció, movent d'aquesta manera la divinitat i donant lloc al procés al·legòric i a la disputa de les virtuts. Aquestes, una vegada reconciliades gràcies a la decisió de Crist de prendre carn humana (VCV, I, c. 17, 99-102), elegeixen sant Gabriel com a ambaixador i amb la col·laboració dels Pares dels Llimbs estableixen un vertader assetjament al voltant de la Verge i asseguren l'èxit de l'ambaixada de l'arcàngel amb sengles discursos encapçalats pel de la donzella Caritat («caritat... era la pus preminent de totes», VCV, I, c. 25, 131).¹⁸

---

¹⁷Cf. amb el capítol 24 de la VCV, III, pàgs. 128-131. Tots els fragments llatins intercalats en aquestes pàgines procedeixen de l'Homilia IV. *Súper Missus est* de sant Bernat, PL, 183, col. 83-84, que pot reconstruir-se unint les cites. Es tracta del mateix «original» aprofitat per les MVC i per Ubertí i Landulf.

¹⁸Cf. FELIP DE MALLA, *Lo pecador remut*, c. 45, f. 75: «Respòs Caritat primera, car totes les altres virtuts la havien per regina...», però es tracta ací d'exhortar a la Verge a acceptar la mort del seu fill.

Una vegada llançada pel seu original senderi, Sor Isabel es veu obligada a mantenir la tensió narrativa combinant el nivell retòric i l'efusió contemplativa (més aviat centrada, com veurem, en els discursos, riquíssims de contingut doctrinal), amb el pla lineal de la història, que progressa amb extrema lentitud. Sols la VCE pot comparar-se per la seva longitud amb la VCV, però l'estructura de sermó escrit i tractat teològic a la qual Eiximenis ceneix la vida de Maria no podia servir de model a l'escriptor d'una narració articulada, sí exceptuem l'adaptació de les tècniques amplificadores típiques dels sermons i d'una gran quantitat d'idees aprofitables. Sor Isabel sabia captar al vol les possibilitats al·legòriques o, si es vol, novel·lístiques, dels materials continguts en les meditacions anteriors i, en aquest sentit, el recull de punts de contacte i/o de passos omissos ajuda a entendre les línies del seu procés creatiu. Molts dels motius que maneja i organitza al voltant de la disputa de les virtuts es troben també en la VCE. Així, per exemple, el somni d'Adam (VCE, II, c. 4), la comunicació de Maria amb els Pares dels Llimbs (*ibid.*, III, c. 29), la maledicció de Deu a la serp (VCE, III, c. 38) i, molt especialment, la influència de les virtuts en la decisió de Maria:

... al dit consentiment *la movia e la inclinava infinita influència de la divinal caritat...* car lo dit consentiment exia de la sua alta volentat, ornada de plenitud de *gràcia e de tota virtut...* e totes aquestes ricors e altees movien e concorrien ab la sua volentat a consentir... (VCE, III, c. 69).

És, doncs, en la manera com aquests materials s'encaixen i es coordinen i en els retocs que la monja introdueix en l'esquema, insistint preferentment en el paper d'Eva més que no en el del «flebilis Adam» i mantenint de forma consistent l'al·legoria, on destaca més enfront als seus possibles models.

3. EL SÍ DE MARIA. LES NÚPCIES O MÍSTIQUES ESPONSALLES

L'episodi que segueix (VCV_t c. 37-60, I, 165-251) és un altre exemple molt pertinent de la manera d'amplificar de Sor Isabel. Maria accedeix a la petició de l'arcàngel, i en tornar aquest al cel per a donar la relació del resultat de la seva ambaixada, Déu mana que comencin els solemnes festeigs de les reials i místiques esponsalles entre la naturalesa humana i la divina, i que Maria, ja unida al Fill, rebi, junt amb els presents acostumats en tals ocasions, l'acatament i el vassallatge de tots els estaments celestials i terrenals.

Una vegada més no es pot dir que la idea sigui massa original. Es tracta d'un tòpic de sermonari ben resumit en les MVC (c. 4, 515^b) i assimilat en les VCC (c. 5, 34; I, 47) i en les VCE (III, c. 123). Basti citar un fragment de la versió catalana més antiga de les MVC:

E puy l'àngel... se'n tornà. E.. féu relleció (a sos companys) de les cosses per ell acabades, de la qual cossa *fo feta novella festa e jocunditat en Paradis... Car aquesta [és] festa de Déu lo Pare, qui vuy ha fetas núpcies al seu Fill, car l'esposat ha ajustat a la natura humanal, la qual vuy vertaderament ha presa*. E, encara, festa e solemnitat del Fill de Déu... car vuy nasch en lo ventra... És, encara, festa del sant Esperit, per la sua obra merevellosa e singular... És, encara, festa sol-lempnial de la verge Maria, car vuy és feta merevellosament mata d'aquell de qui és filla... És, encara, vuy feta sol-lempnitat de tota la cort celestial, car vuy comensen los misteris de la lur restauració. És, encara, vuy, festa e sol-lempnitat de tota creatura humenal, car vuy comensa la nostra redempció..., etc. (I, c. 3, f. 40).

Com és obvi, segons l'esquema suggerit el tema a meditar és el d'un casament solemne, causa de joia general. Se'ns demana que imaginem una gran festa on tot sigui goig i alegria perquè s'apropa la reparació de les cadires angèliques i la redempció del gènere humà. Com indica l'anònim autor de les MVC en l'original llatí, a qui es delecti en tal meditació «potser el

Senyor li mostri moltes més coses» (*forte ostendet tibi Dominus ampliora...*).

Sor Isabel, educada a la cort reial aragonesa, captà al vol les possibilitats intrínseques del correlat objectiu que ja li oferia l'esquema tradicional i aprofita la seva experiència personal per imaginar i descriure amb deteniment aquest casament reial, en el qual les núpcies de la princesa Maria se celebren juntament amb les de les seves dames (les seves virtuts), entre homenatges i gales cortesanes. Però, a més de saber evocar adequadament l'ambient de «jocunditat» o «*Exultatio magnanimis*», no s'oblida de recordar a les seves monges els conceptes teològics relacionats amb la festivitat. Fixem-nos de quina manera organitza els materials d'aquesta meditació.

Era un lloc comú exegetíc referir a la Verge el següent passatge de l'Apocalipsi, XIII, I:

Signum magnum apparuit in coelo: Mulier amicta sole, et luna sub pedibus ejus, *et in capite ejus corona stellarum duodecim...*

Un famós sermó de sant Bernat explica que les gemmes de tan preciosa corona eren les virtuts o prerrogatives marianes, i Eiximenis allista aquestes dignitats en una divisió rimada que serveix d'esquelet a un llarg tractat de mariologia contingut en el llibre III de la seva obra:¹⁹

Lo primer punt ... e dignitat de la Gloriosa és que ella és estada eternalment per Déu e altament *predestinada* (VCE, III, c. 8).

La segona sua dignitat és que del començament del món fins a son temps estech *figurada*.

---

¹⁹ Hi ha coincidència total entre les set primeres prerrogatives que indica la de Villena i les vuit primeres d'Eiximenis. Es comprèn que la monja no insisteixi en el «maridada» i «emprenyada». No hi ha, en canvi, cap coincidència amb la divisió que dóna Antoni CANALS, *Scala de Contemplació...*, ed. de Juan ROIG (Barcelona 1975), 150-152: «... Com és sobre tota pura creatura exalçada e de XII stels coronada». La meditació podria relacionar-se potser amb l'oració de la «corona» divulgada pels franciscans.

La terca dignitat sua és que estech per los prophetes prophetada.

La quarta dignitat és que ella estech per l'àngel de Déu al pare e a la mare *prenunciada*.

La quinta dignitat... és que ella estech sanctament concebuda e *formada* (VCE, III, c. 9).

La sisena dignitat és que dins lo ventre de la mare és estada altament *dotada* (*ibid.*, c. 10).

La setena dignitat de la Gloriosa sí és: que es estada gojosament nada (*ibid.*, c. 17).

La huytena dignitat de la Gloriosa sí és: que ella estech per Déu altament *nomenada* (*ibid.*, c. 24).

La novena dignitat de la Gloriosa, sí estech: que en la sua sancta vida era fort *ordenada* (*ibid.*, c. 29).

La deena dignitat de la Gloriosa sí és: que ella estech a sol Déu a servir *deputada e consagrada* (*ibid.*, c. 51).

La onzena dignitat de la Gloriosa sí és: que ella és estada per miracle *maridada* (*ibid.*, c. 53).

La dotzena dignitat de la Gloriosa és: que ella estech per lo sanct Spirit *emprenyada* (*ibid.*, c. 61).

Ara bé, Sor Isabel se serveix, amb lleugeres variants, d'aquesta mateixa divisió que posa en boca de l'arcàngel sant Miquel, encarregat de presentar a Maria una esplèndida

...corona de dotze murons, e sobre caseu de aquells resplandeix una stela de singular claredat significant les vostres excel·lències e dignitats, les quals són sen par. La primera és, Senyora, que sou eternalment *predestinada* ... La segona, que vostra mercè és stada *figurada*, etc... (VCV, c. 48, I, 214).

Assimilada aquesta idea, era fàcil aplicar-la sistemàticament a altres joies, insígnies i vestimentes de la núvia («macos de perles, camisa, gonella de carmesí, mantó de brocat blau, collar, guants, tapins») convertint en al·legoria allò més essencial d'un tractat mariològic, el contingut del qual resultava així molt més fàcil de recordar, donat el natural interès que les monges, en general procedents de famílies de l'aristocràcia, havien sentit, i possiblement sentien, per les gales i adreços.²⁰

---

²⁰ SOR MARÍA DE AGREDA, *La Mystica Ciudad de Dios...*, 3 vols.

Les núpcies reials duraven dies í fins i tot setmanes. Associant, com fan les MVC en tractar de l'Ascensió, un dia de festa a cadascú dels ordes angèlics, era possible d'introduir un altre ordre sistemàtic. Així, Maria, revestida dels obsequis simbòlics (C. 49), rep l'homenatge dels nou cors celestials (C. 50-58). Un recurs tan festiu com una dansa entre els prínceps de cada cor amb la virtut més adequada de les que formaven el seguici de Maria permet d'establir un nou ordre sistemàtic i una correlació que expressa, entre galanteries i discursos cortesans, l'alegria per la reparació de les cadires, dins de l'ambient de luxe i gentilesa —sovint remissiu del Tirant— que requeria l'escenari imaginat.²¹ Jutjo difícil d'aconseguir una «amplificado» més coherent, que quadri millor amb l'esperit de la idea original i que ofereixi tants motius per a considerar en detall. Sor Isabel, a diferència d'Eiximenis, posa més l'èmfasi en les «representacions imaginàries» o sigui en el «contemplar» i no en la informació doctrinal, segurament perquè considera més efectiva la informació que el lector assimila amb menor esforç meditant. Ha comprès a la perfecció el significat de la paraula «meditar» i, en conseqüència, no escatima sentiment, color i la fantasia necessària per a fer remuntar el vol a les ments més àrides.

(Amberes, vídua de Cornelio Verdussen, 1736), 2a. part, llibre 3, c. 7; II, 28-29, transforma el novenari de celebracions en una novena de preparació en la qual Maria rep també presents simbòlics com «una tunicela, una cintura..., sandalies...». Subratllo les coincidències.

²¹ Cf. aquesta meditació amb la descripció que el mateix CANALS, op. cit., fa de la glòria del paradís, 163-185, en especial pàg. 184: «Après haurà aquí balls... que-Is sants ballaran... E los balls aquells, benaventurats, respondran als cants, e los cants als balls». Aquesta forma de contemplar no difereix de la de Sor Isabel, i consisteix, com explica el dominic, en «fènyer semblances e figures» mitjançant la «nostra present ymaginació» (*ibid.*, 163-164).

4. DE LA VISITACIÓ DE MARIA AL NAIXEMENT DE CRIST

La Visitado de Maria a la seva cosina santa Elisabet és en la VCV una narrado clarament influïda per les MVC, que Sor Isabel adapta al·legòricament imaginant que Maria discuteix el projecte amb les seves donzelles, algunes de les quals decideixen acompanyar-la, juntament amb sant Josep:

E, axí, ixqué la Senyora de sa posada, portant-la per lo braç Humilitat e Pobrea; e sancta Vergonya anava primera per mostrar-li los camins apartats... (VCV, c. 61, I, 252).

Considere, donchs, com la regina del món va a peu... ab Josep, espòs seu. *Sabs qual fo la sua companyia que ancb no la desemparà? Certes, pobre tat e humilitat e ver-vonya, qui és honestat de totes al-tres virtuts...* (MVC, ACA, ms. 78, ff. 42v43).

És evident que tant Eiximenis com Sor Isabel no sols assimilaren idees i estímuls, sinó també el to efusiu i ple de tendresa amb què descriuen la relació entre la Verge i el seu nebot sant Joan Baptista, si bé no deixen d'introduir retocs. Així, per citar un exemple divertit, la monja expandeix el motiu de l'adoració del nen Joan, encara dins del si matern. Mentre que les MVC es limiten a dir: «S'és alegrat ab gran goig l'infant dins lo meu ventre». Sor Isabel, potser exagerant allò dit per Eiximenis («se levà bs punyets dels huylls, e estès les mans juntes envers lo Salvador, adorant-lo», VCE, III, C. 110), imagina que, de resultes d'aquesta alegria, sant Joan «axí, closet dins lo ventre... se agenollà per adorar»; detall imaginari que, com és típic d'ella, la d'Àgreda ja afirmarà rotundament: «...y adoró puesto de rodillas a su Redemptor», afegint, per a major edificació dels seus pietosos lectors que, per la seva part, Jesús, «de ocho días concebido (cosa maravillosa), se puso en forma y postura humilde de orar...».²²

---

²²2a. part, llibre 3, c. 17, pàg. 67. Cf. amb Fr. Cristóbal de

A vegades el text llatí de les MVC sembla sofrir un procés de pudorosa censura, encara més obvi si comparem com Sor Isabel i Eiximenis assimilen el mateix fragment de l'original llatí:

... peperit Elisabeth filium, quem Dominam levavit a terra, et diligenter aptavit... Parvulus autem ipsam quasi intelligens aspicebat, et cum eum matri porrigere vellet, caput ad eam vertebat, et in ea solum delectabatur, et ipsa laetanter colludebat eidem, et *osculabatur jucunde...* (loc. cit., c. 5, 517a).

...E sa senyoria, vehent aquell chiquet e sabent la gran sanctedat sua, alegrà's de singular alegria e prengué'l al braç ab molta amor, donant-li largament la sua benedictió; e lo sanct chiquet, usant e de rahó, baixà lo cabet axí com la pogueu, e besà la mà a la Senyora, qui en lo braç lo tenia... (VCV, c. 62, I, 255).

... la Gloriosa lo levà, e-l cobrí, e-l beneý. E dien com aquell dolç Johan, estant en los braços de la Gloriosa, la guardava ab tan gran plaher que no volia altra guardar; e quant la Gloriosa lo donava a vegades a Helisabet sa mare, ell girava la cara a la Gloriosa axí tost e alegrement, que paria que no trobàs plaer en altra cosa, e guardava-la axí de fit en fit que dígueres que jamés no volguera fer altra. E la Gloriosa, qui-u veyà, prenia-lo, e abraçava-lo, e li faya juguets... (VCE, III, c. 115).

Aquesta censura es fa més evident en llegir encara l'afirmació de Sor Maria d'Àgreda, que coneix bé, però no accepta, les efusions de les MVC, en escriure:

Regalábale la dulcíssima Señora; pero con tanta magestat, y templança, que *jamás le besó*, como suele permitir la edad; porque sus castísimos labios los guardó, y reservó intactos para su Hijo... (MCD, III, c. 22; II, 86).

Les dues VC catalanes presenten als pares de Joan agenollats davant Maria en el moment del comiat. La Verge rebutja

---

FONSECA, Primera parte de la vida de Christo Señor nuestro (Toledo 1596), f. 114.

l'oferiment de restar a viure confortablement a casa de Zacaries i beneeix sant Joan abans d'anar-se'n. Ni cal dir que deriva de les MVC la seva insistència, tan franciscana, de tornar a la seva santa pobresa: «a viure de la fahena de ses mans».²³

Ni Eiximenis ni Landulf no donen molta importància a l'episodi dels dubtes de sant Josep. Sor Isabel repeteix, amb les MVC, que Maria percebia la torbació del seu marit però «callava i amagava el do de Déu, al qual pregava que remeies la situació», però omet en canvi l'al·lusió a la sospita d'adulteri, comentant i citant, com Uberty, un text que els comentaristes atribueixen a sant Joan Crísòstom: «possibilis esse credebat mulierem sine viro concipere, quam Mariam posse peccare...» (AVCJ, I, c. II, 52], i que Miquel Péreç recull en la seva obra en termes conceptualment idèntics als de Sor Isabel: «... que ans creya que la dona pogués sens alguna humana sement concebre, que la Verge Maria pogués alguna offensa cometre...» (VM₁ c. 6, f. 30). Així i tot Josep delibera abandonar la seva esposa i Sor Isabel anota el discurs imaginari amb què més tard s'excusa el sant de la seva errada.²⁴

Seguidament els sants esposos s'encaminen cap a Betlem i l'autora presenta en forma de diàleg molt amè entre Josep i Maria la informació continguda en Lc. II, 1-3, i en la *Legenda*

---

²³ VCE, III, C. 118: «tomà al treball acostumat, vivent de son texir e cossir». Cf. amb «...nunc autem rēdit ad paupertatem suam, et ut propriis manibus laborando victum procuret», repetit literalment en la VCC, I, c. 6, 19; I, 55b, i la versió del ms. 78, ACA, I, c. 4: «Ara la Verge Maria, quant era en la sua casa de la sua abitado, li covenia que treballàs manualment, per tal que visqués del treball de les sues mans...»

²⁴ MVC, c. 6, 51: «Sed nec Domina pertransivit sine absque tribulatione; perpendebat enim et videbat eum turbatum, et de hoc etiam ipsa rurbabatur... Rogabat autem Dominum, ut ipse remedium apponere dignaretur...» Per a altres contactes entre les obres ací esmentades i la *Vida de la sacratíssima Verge Maria* de Miquel PÉREÇ (València, Nicolau Spindeler, 1491), cf. les meves notes a l'edició de la VCV i a les del llibret de Péreç també en curs de preparació.

Áurea. No trobo precedents a l'afirmació de Josep dient que estava decidit a desobeir l'emperador abans d'abandonar la Verge (c. 63, I, 263). L'únic bagatge per al camí és «*un trossellet de bolquerets que la senyora havia filat e textit*» (*ibid.*, 264), encomanat a la cura de la donzella Diligència. Es tracta, molt probablement, del mateix «poquet trossellet en lo qual heren los draps grossets, pobrellets e nets que la Gloriosa avia fillats en los nou messos del seu sanct prenyat» de què ens parla Eiximenis (VCE, IV, c. 3)²⁵ L'única preocupació dels viatgers era, segons el frare gironí, imaginar el naixement de Crist i «la manera com lo reebrien, ço és, si lo contractarien... ab ses mans». Sor Isabel anota que «jamés parlaben d'altre sinó com rebrien aquell Senyor, com lo contractarien» (VCV, I, 262) i va més enllà donant raó dels termes concrets del diàleg a penes insinuat pel franciscà:

E la Gloriosa, percebent que lo pro-menet beneyt estava tot torbat com no havia trobada casa hon possasen, amonestava-lo a haver paciència per amor de Déu; e lo pro-monet, ab gran reverència, reebia les sues sanctes informacions, e tot se girava a Déu, e prenia-ho en paciència (VCE, IV, c. 4).

Arribats a la cova escollida per la donzella Pobresa, s'acomoden en ella junt al bou l'ase «que trobaren aquí ligats», dada que no deixa de tenir interès, ja que Sor Isabel per defensar la pobresa franciscana sacrifica ací la tradició representada per les MVC (c. 7, 518 b), i ben glossada pel traductor català: «E menà ab si Josep. II. bèsties, ço és un bou e un asse» (f. 61) i així era acceptat per la iconografia, tal com pot veure's en els dibuixos de la famosa Holkham Bible. Eiximenis sols esmenta l'aset que «los portava lur robeta poqueta e popleleta». El mateix podem dir del parc menjar consistent, segons el franciscà, en «pa e vi e una poqueta de fruyta» (VCE, IV,

---

²⁵ I de «las mantillas, y faxos» que Maria «cosió y aderezó estando siempre de rodillas», segons la *Mystica Ciudad de Dios*, 2a. part, llibre 4, c. 7; II, pàg. 142.

c. 4), o «pa comprat e vi ben amarat e figues seques e panses, sens altra cosa» (*ibid.*, c. 12).²⁶ Tal frugalitat que les veïnes, que la contemplen del tot escandalitzades, interpreten com a mesquinesa de vell avar, resulta encara excessiva per a la clarissa, que elimina el vi i les figues: «Joseph anà per aygua a una font qui stava aquí prop, e ab unes poques de panses e pa soparen los dos...» (c. 65, I, 267). Altres minúcies com la pintoresca imatge d'un sant Josep llàgrimos que escombra el portalet («...e Joseph, qui contínuament plorava mirant aquestes coses, prengué un ramaç... e començà... agranar», *ibid*) no desdiuen d'una tradició popular que els franciscans havien ajudat a crear, i tenen paral·lel en les Coplas de «Vita Christi» de Fra Iñigo de Mendoza, escrites en la segona meitat del segle xv, concretament en la copia 66:

... aved compassión del viejo,
que quebrantado, moriendo,
anda el pecador barriendo
aquel sancto portalejo...

Però ni en Eiximenis ni en Sor Isabel detectem el més mínim intent de ridiculitzar sant Josep, personatge tractat sempre amb el màxim respecte i el culte del qual Eiximenis va propagar molt eficaçment.²⁷

Pel que fa a la descripció del naixement, el capítol s'obrí

---

²⁶ Eiximenis recull diverses opinions i en el llibre IV, c. 19, escriu: «Ne plàcia a Déu que Josep fos tan cruell, que si agués bou seu que ell no·l venés, e no agués agut recapte de casa a la Gloriosa, e de totes altres coses que agués haüdes mes ter... Ne l'ase que al Salvador s'agenollà era seu, segons que aquest diu, car la Gloriosa a peu vench...; jatsia que altres diguen que vench cavalcant, axí com damunt havem dit...»

²⁷ Cit. per l'ed. de Julio RODRÍGUEZ-PUÉRTOLAS, Fray Iñigo de Mendoza, Cancionero, «Clásicos castellanos», 163 (Madrid 1968), 24. Vid. els treballs del mateix RODRÍGUEZ-PUÉRTOLAS, *Leyendas cristianas primitivas en las obras de Fray Iñigo de Mendoza*, «Hispanica Review», XXXVIII (1970), 368-385, i *Eiximenis y Mendoza: Literatura y sociedad en la baja Edad Media Hispánica*, RVF (1963-1966), 193-174.

situant l'acció a mitjanit del diumenge («Venint la nit del diumenge...», VCV, 65, I, 268), d'acord amb les MVC (c. 7, 518b): «Cumque venisset hora partus, scilicet in media nocte dominica diei...» Maria —tal com sol representar-la l'art cristià—, estava agenollada submissa en alta contemplació.

...la Senyora *se agenollà, levant* la sua pensa en la altea divinal contemplant los misteris maravellosos..., e foren comunicats a la ànima sua secrets no recomptables. (loc. cit.).

... la Gloriosa ... s'agenollà en terra, levant les mans e los hulls al cell; e lavors la sua sancta ànima entrà per l'abís de les celestials consolacions... (VCE, IV, c. 5).

Eiximenis, seguint les contemplacions d'un tal Fulibertus, enumera les meravelles que hi tingueren lloc. Cal assenyalar que «ella estech circuïda en torn de lum gran e excel·lent...» i «d'innumerables àngels» entre els quals destaca «lo príncep major de la sinagoga, e general, ço és, monsenyer senct Miquel amb la sua companya...», a més dels «dotze àngels que foren prínceps dels XII trips d'Israel», els quals «començaren ab sobirana dolçor a cantar» antífones de la litúrgia de l'advent fins que arribà el moment culminant del naixement (VCE, IV, c. 5).²⁸ Sor Isabel prescindeix de tal enumeració per punts i organitza els elements esmentats per Eiximenis. «Lo gran príncep Sanet Miquel» dirigeix i controla l'homenatge canor dels àngels que entonen a veus un himne marià, i es refereix expressament als prínceps Miquel, Gabriel i Rafel que fins i tot tingueren la gentilesa de pregar a sant Josep que «volgués fer la tenor». Aquest petit retoc adicional recorda també una altra de les cobles del franciscà castellà Fr. Ínigo:

---

²⁸ Si no m'equivoco, fray Ínigo de Mendoza o tingué davant la VCE, IV, c. 8, o coneixia una revelació semblant a la «del abbat Malachies» a la qual al·ludeix el català, pel que fa als càntics i a l'adoració dels àngels, com crec que prova una confrontació del capítol citat de la VCE i les cobles 86, 88, 92, 98, 102, del castellà (loc. cit., 30-37).

Do fueron los convidados
a cantar...
los nueve coros sagrados...
los quales con alegría
llevavan de lo cantado
la boz y la melodía,
y los tenores María,
las contras su desposado. (CVC, 80).

Que no és un exercici forçat i arbitran tractar d'establir una possible relació entre la VCV i la VCE, sembla indicar-ho alguna coincidència més textual que ja no resulta tan fàcil d'atribuir a constants o a models iconogràfics generalment acceptats. Vet-ne ací un exemple:

... sanct Miquel e los altres Prínceps prengueren lo Senyor prestament *perquè no caygués en terra* ...e presentaren-lo a la senyora Mare sua ... e ... sa mercè ... posà'l en la sua falda ... e Pietat portava un drap que li fos posat damunt lo cap ... e lo Senyor *fermà los seus* amables ulls en la faç de la sua sanctíssima Mare ... E, sens mitjà de lengua, la ànima del Fill e de la Mare *se parlaren* ... (VCV, c. 65, I, 269-270).

...los dits prínceps angelicals prengueren lo Salvador ... perquè no caygués en terra, e-l posaren en les mans de la Gloriosa ... ella lo reclina en la sua falda ... e cobrí-li lo cap ab un velet ... ella stech adorant lo Senyor, guardant-lo de fit en fit; e lo gloriós Senyor obria aquells seus hulls sanctificats, e fermava-los axí en ella e ab tan gran dolçor, que axí fon levada la sua ànima en altes consolacions celestials ... no parlant ab la lengua corporal, mas ... axí com d'abans, ço és, ànima ab ànima... (VCE, IV, c. 6).²⁹

Com veiem, l'al·legoria continua present en l'obra de Sor Isabel, i és la donzella Pietat qui posa el vel en el cap del xiquet i no la Verge. De la mateixa manera:

---

²⁹Maria d'Àgreda especifica també que els «dos Prínceps Soberranos, San Miguel y San Gabriel, que... assistían en forma corpórea al Mysterio... recibieron en sus manos...» el Crist, i repeteix el motiu de la mirada entre Mare i Fill (2a, part, llibre 4, c. 10; II, pàg. 157b).

Diligència li donava los bloquers, Caritat los escalfava, Pobretat los estirava tant com podia... (*ibid.*, 270)

El model bé pogué ser Ubertí (AVCJ, I, C. 2, 67), segons el qual la Puresa recollí Crist del si matern, la Pobresa l'embolcallà i la Humilitat el posà en el pessebre. Les donzelles que rentaren i eixugaren els bolquers foren la Contrició i la Confessió; la Santa Meditació i la Caritat prepararen el bressol; la Tranquil·litat i l'Emulació evitaren els sorolls i la Sol·lícita Devoció i l'Oració alçaren l'infant; la Pietat preparà el bany amb aigua i unguents de la font del cor; la Perseverança, l'Obediència i la Circumspecció el sostingueren i el portaren en braços, etc., etc.³⁰

Aquesta presència de l'al·legoria es compagina amb el continu aprofitament dels motius continguts en les MVC. En posar Jesús al pessebre.

...lo bou e l'ase ... feren gran demostració de sentir la presència del seu Creador, e, ficant les genolls, adoraren-lo com a son Déu y Senyor, e, acostant-se ab molta reverència a sa Magestat ab les boques tancades, per no espantar la senyora Mare sua... ab lo alende que per lo nas lançaven e spayosament, calfaven lo Senyor...(VCV, c. 66, I, 272).

Compari's amb allò exposat pel Ps. Bonaventura i amb la versió catalana:

... et posuit eum in praesepio. Et	E puys, pasade una estona, posà-
nunc bos et asinus flexis genibus	lo en la grípia (per què el bou i,

---

³⁰ Sor Isabel combina el nivell al·legòric amb la narració lineal, semblant a la d'Eiximenis: «...los àngels li donaren los drapallets... e-ab art especial e angelical escalfaren-los un poch per escalfar lo Senyor qui, ab lo gran fret que faya, s'era refredat... E lavor la Gloriosa embolcà'l... e ceny'l ab una faya, e cobri-li lo cap ab un velet» (VCE, IV, c. 6). En el pla al·legòric no podem oblidar el precedent del *Natalis Pueri Parvuli Christi* de Ramon Llull (ed. Hermógenes HARADA, «Corpus Christianorum», 22, Turnholti 1975), on les dames Lloança, Oració, Caritat, Contrició, Confessió i Satisfacció reciten els seus planys i reben permís de la Justícia i la Misericòrdia, per a entrar a adorar Jesús.

posuerunt ora súper praesepium,
flantes per nares ac si ratione uten-
tes cognoscerent, quod puer sic
pauperrime contactus, calefactione,
tempore tanti frigoris, indigebat...
(c. 7, 518b).

ase) alenans per les narils, quaix
ussant de rahó —car l'infant axí
petit e mal cubert e mal abrigat
era, e lo temps qui era molt fret—,
per tal que axí l'escalfassen...
(ACA, ms. 78, ff. 63-63v).

La monja omet, en canvi, unes línies no exemptes d'interès per a la història de l'art, segons les quals Maria «ubere de coelo pleno..., coepit lavare sive linire ipsum per totum cum lacte suo», o sigui: «per virtut divinal les santes mamelles foren plenes de let, de la qual ab gran goig e ab gran pler lo aleta, e tot lo lit i Ell ne benyà...» (ACA, *ibid.*).

Tampoc no accepta Sor Isabel la tradició castellana de la pastoral de la nativitat, típica del teatre i de les mateixes *Coplas de Vita Christi*. En la meditació sobre l'adoració dels pastors (c. 67), els vilans reciten versos del *Cànti dels Càntics*, salms, etc., entonant l'himne de les vespres de Nadal «Christe Redemptor omnium». Sant Josep no es queda enrera i entona i balla l'himne de Laudes «A solis ortus cardine». Si no vaig errat, aquest motiu d'un sant Josep dansaire, encara viu en el folklore català, és alié a la tradició de les VC medievals.³¹

5. LA CIRCUMCISIÓ, L'ADORACIÓ I LA PRESENTACIÓ DEL SENYOR

La meditació dedicada a la circumcisió de Jesús (c. 68, I, 227-281) tampoc no s'aparta del model franciscà de les MCV on s'instisteix en la compassió vers el nen indefens i la seva mare que, en veure'l plorar, no pot tampoc reprimir el plor. Sor Isabel expandeix el nucli central i augmenta el nombre de les exclamacions fent cas omís de l'especulació doctrinal. Compari's el següent fragment, que traspua emoció i tendresa,

---

³¹ Manuel MILÀ I FONTANALS, *Romancerillo*, núm. 7, pàgs. 4-5: «Josep se'n posa a ballà / ab jipó i calseta closa; / La Mare de Déu li diu: / "Josep, se'n heu tornat jove..."».

amb l'original llatí i l'adaptació d'Eiximenis i podrà veure's fins a quin punt ambdós autors connecten amb la veta emotiva del Ps. Bonaventura:

E besant la Senyora lo seu amat Fill, ab molta dolçor lo afalagava, havent de la sua tendra dolor extrema pietat, e ab contínues làgrimes li deya: «O amor e vida mia! ... posat vós en dolor, yo só cuberta de pena sens remey». E lo Senyor... coneixent molt clarament la intrínseca dolor de la senyora Mare sua... per donar algun remey a sa senyoria cessava de plorar, posant la sua dolça maneta sobre la boca de la senyora Mare sua ... E la Senyora, per contentar lo tan amat Fill, cessà de plorar, e, ab sospirs dolorosos, abraçava'l e besava'l (VCV, c. 68, I, 279).

...Sed eo plorante, credisne quod mater potuerit lacrymas continere? Ploravit ergo et ipsa, quam plorantem Filius stans in gremio ejus aspiciens, parvulam manum suam ad os, et vultum ejus ponebat, quasi nutu rogans eamdem, ne ploraret ... Similiter et mater ... Et dicebat: Fili, si vis me a ploratu cessare, cessa et tu ... Et tunc ex compassione matris, filius a singultibus desistebat. Mater vero et ipsius, et suos oculos tergebat, et vultum vultui applicabat: lactabat eum, et ómnibus quibus poterat modis consolabatur. (MVC, c. 8. 521).

...Actén ... quanta fon la dolor que trencava les entràmenes d'aquella gloriosa Mare ... O! quanta pena al Fill, veure aquella Mare ... axí plorar agrament!, qui, estant en la sua falda, guardava-la dret, e estenia aquella dolça mà sua petita envers la cara de la Mare, e la li posava sobre la bocha faent senyal que calàs ... E la Beneyta, volent-li'n fer plaher, feya tot son esforç que no ploras. Axí mateix ... li deya: «Fill, si tu vols que no plor, cové que tu no plors...» E lavors lo Senyor lexava lo plor e sanglotava, e ella axí mateix. E lavors tancava ella los hulls e acostava la sua cara a la cara del Fill, e consolava'll en totes aquelles maneres que podia... (VCE, IV, c. 23).³²

---

³² Cf. amb la versió del ms. 78, ACA, f. 66v: «pencar podem que quant lo Fill seu e nostre Salvador sostenia aquesta dolor... Ella plorava conguoxant per la sua gran dolor, e la sua santa cara ab la sua acostave, per tal que de plorar se abtingués... E Jhesucrist... la sua beneyta mà ab la sua santa cara acostave. E Ella, qui l'entenuiment del seu Fill coneixia... li deya: «Lo meu Fill beneyt, siats vos que de plorar

Notem la coincidència en l'ús de l'adjectiu «dolça» en la traducció de «parvulam manum», enfront al «beneyta» de la versió de Sant Cugat. Josep va a cercar el sacerdot de Betlem, que celebra la cerimònia. Sor Maria d'Àgreda s'estén en parlar d'aquest motiu i el de la conversa prèvia entre Maria i Josep i apunta a més altres minúcies que prefereix callar la de Villena, però no Eiximenis:³³

... no-y deus duptar que ella no cullís aquella preciosa sanch, ans pots creure segurament que ja hi estava aparallat a cullir-la en qualque vexell, ne la sua sanctedat permès, quant en ella era, que sol una gota se'n perdés... (VCE, loc. cit.).

...pidió a S. Joseph buscasse un pomito de cristal, o vidrio, en que recibir la sagrada Reliquia ... para guardarla consigo. Y ... previno paños en que cayesse la sangre ... para que ni una gota se perdiessse ... (MCD, IV, c. 13; II, pàg. 171).

Pel que respecta a l'adoració dels Mags (c. 69-76), Sor Isabel recull la informació de l'evangeli de sant Mateu i es mostra indecisa a l'hora de situar-la en una «casa o porchet», tal com fan les MVC en parlar d'un «tuguri in quo natus est» i d'una «domunculam» (c. 9, 522). Landulf glossa «domum, id est diversorium» (VCC, I, c. II, 10; I, 91) i la d'Àgreda també entén que Crist estava encara en el lloc on nasqué³⁵³

(MCD, IV, c. 15; II, 77), mentre que Eiximenis situa l'escena en casa d'un familiar de sant Josep. El nucli afectiu d'aquesta meditació consisteix precisament en la manera de recrear l'encontre i allò esdevingut durant la breu visita; el que feren i digueren els personatges, dades totes que callen els evangelis.

---

me abstengue, cessa a tu lo teu plorar, car tu plorant les mies lagrimes abstenir» [sic!].

³³ Anoto aquestes omissions perquè al meu entendre reflecteixen la discreció i el bon sentit de Sor Isabel. Cf. amb UBERTÍ, AVCJ, II, c. I, pàg. 80: «cum quanta devotione recollegit sanguinem qui emanavit a vulnere et carnis particulam quam circuncisio amputavit...». Sobre la història d'aquesta relíquia podria escriure's un llibre. Em limito a recomanar a tots els qui vulguin comprovar els extrems a què podia conduir la veta contemplativa que ens ocupa, la lectura de G. G. COULTON, *Five Centuries of Religion*, 4 vols. (Cambridge 1923-1950), vol. I, 517-520. La qüestió de la sang, i altres productes naturals del cos de Crist, preocupà els teòlegs i algunes opinions mantingudes pels espirituals franciscans sobre aquest tema foren considerades herètiques.

HAUF I VALLS, A.G., "Teologia i fantasia: la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena i la tradició de les «*Vitae Christi*» medievals", en *D'Eiximenis a sor Isabel de Villena. Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat Institut de Filologia Valenciana Institut de Filologia Valenciana, 1990, pp. 323-397

Té interès de constatar que ambdós autors catalans vénen a dir allò mateix en termes gairebé idèntics:

E, *entrant* per aquella casa o porchet, trobaren la Magestat divina ... sols de la sua Mare acompanyada; e *il·luminats* de celestial gràcia, conegueren ésser *aquell* lo Fill de Déu, qui ... *en los braços* de la sua santíssima Mare reposava. E, postrats *en terra* ... *adoraren* lo Senyor ... E ... sentiren dins si un lum divinal ... fent-los conèixer ... les errors e *peccats* ... de què romperen en tantes e tan habundoses lagrimes ... E la Senyora ... *dix-los* ... *Levau*, fills meus ... O, amichs, e per lo meu Fill molt amats! Yo us manifeste grandíssim goig, car sou deliurats de tot pecat ... E *dispensà ací* la divina clemència que lo parlar de la Senyora fon axí entès per ells e lo d'ells per sa senyoria, *com* si tots eren *de una lengua* ... E, hoÿt per los Reys lo dolç parlament ... acostaren-se al Senyor ... *besant* lo peu de Sa Majestat ab *devoció* no recomptable. E la Senyora ... prengué aquella preciosa *maneta* del dit Senyor e *posà-la sobre lo cap* de caseu dels Reys, de què sentiren consolació no recomptable ... E après *volgueren besar la mà* a la senyora Mare sua, e sa mercè no-u volgué permetre. E ... los dits Reys ... molt desijo-

Entrans, donchs, ells per la dita cassa, trobaren la Gloriosa ... ab l'infant que tenia en los braços, e per special lum et gràcia de Déu conegueren que aquell era l'infant ... e soptosament escalfats ... agenollaren-se en terra e ab gran fervor adoraren-lo ... e ploraren fort agrament pensant en lurs peccats passats ... E après açò la Gloriosa féu-los levar ... e diu que dix-los ...: «Amichs, ben siats ven-guts! ... Veus ací que jo us dic de part sua, que Ell vos perdona a tots los vostres peccats e us rep en especial amiatat sua ... E dispensà ... axí la virtut de Déu ab ells, que sens entepetrador ni mijancer ells s'entenien clarament, axí com si la Gloriosa e ells fosen d'una matexa lengua ...» Açò dit, acostaren-se a ell, e besaren-li les mans e los peus ab sobirana devoció e reverència, e pregaren a la Gloriosa que en senyal de benedicció posas les mans de l'infant beneyt sobre lurs caps... e axí-u féu. E lavors los estech vejarés que aguessen reebuda novella influència dins lurs ànimes ... E diu que ab gran devoció e reverència homi-liaren-se a ella e volgueren-li besar les mans, mas ella no-u sofferí ... E diu que ab gran fervor e

sos de saber largament lo divinal misteri ... interrogaren la Senyora ... O, Senyora, sia de vostra mercè recomptat a nosaltres com haveu meritat ésser Mare de Déu ... E sa senyoria respongué a la humilitat e prudència acostumada... (VCV, c. 72, I, 287-90).

E los dits Reys, essent *informat*s largament de totes es coses necessàries a la *fe christiana* per la Senyora Verge ... offeriren al Senyor ... (*ibid.*, c. 74, I, 294)

Reverència demanaren a la Gloriosa ella qui era; ne d'hon era, ne com avia nom, preguant-la que ls digués com l'avia concebut e portat e parit, e axí de les altres circumstàncies pertanyents al Salvador E ella, axí com a patrona ... de la sancta fe cristiana, los informà larguament en los articles de la fe ... (VCE, IV, c. 49-51).

Si els fragments llatins intercalats en el text de Sor Isabel procedissin —cosa que no pot afirmar-se sense més— de la font original que, segons Eiximenis, és Círil, caldria descartar el contacte directe en favor d'una coincidència en la selecció d'autors. Així i tot es confirmaria la preferència per un cert tipus de «contemplacions» que responen totes a la indicada *pruïja d'omplir els buits deixats per la història oficial, o sigui els Evangelis, mitjançant la imaginació*, molt d'acord amb l'esperit de les MVC. Sor Isabel, com l'autor del *Tirant*, no oblida mai les minúcies del protocol cortesà de la seva època, i la Verge, i fins i tot sant Josep tracten els hostes amb el respecte que mereix llur dignitat reial. Al principi del c. 75 (I, 298), Maria adapta òbviament el seu discurs a la mentalitat cavalleresca dels tres Reis i a la seva idea de la fama, que en res no diferiria de la mantinguda per l'autor del *Tirant*³⁴

---

³⁴ Anota el *Llibre de notícies de la ciutat de València, desde el any 1306 al de 1535, compilat per Mossèn Francès Joan Cavaller*, ms. m. 197, de la Biblioteca Universitària de València, f. 126v, referint-se a l'arribada a la ciutat de l'infant D. Enrique, que «los jurats, advocats de la ciutat e alguns cavallers anaren a veure lo infant, lo qual trobaren en la sala de comptes de Oliva, aseyt en un siti de finestra. Entrant per la sala los verguers alzaren les vergues, inclinats los genols tro en terra saludaren lo dit infant, dient en Berenguer Martí... que la Il·lma. Senyoria fos ben venguda. E poch après, aguda la resposta per lo dit

La presentació del Senyor tingué lloc «venint lo quarantè dia», o siga «adveniente... quadragesima die» (MVC, c. II, 524 i VCC, c. 12, I; I, 98). Sor Isabel fa cas a la recomanació de l'autor de les MVC: «... conspice attente singula quae dicuntur et fiunt, quae daevotissima sunt».

Tant el Ps. Bonaventura com Landulf, posen l'èmfasi en el caràcter figural de l'oferta i cal fixar-se en una breu indicació de Landulf (VCC, c. 12, 20; I, 107) relacionable amb la tècnica que usa Sor Isabel en aquest episodi, on predominen les exclamacions de Maria, ben conscient del significat de l'oblació de Crist. Diu el Cartoixà:

Quid autem ipsa tunc oraverit, quidve dixerit, scriptum non habemus; sed forte similia bis verba, saltem ore cordis, dicebat: Ecce, Domine, sánete Pater, praesento tibi Filium tuum... tibi offero oblationem novam, Deum caro factum, qui pro salute mundi oblaturus est tibi semetipsum! O qualis est ista oblatio! Numquam talis facta a seculo...

Les MVC, i amb elles Landulf, imaginem que la petita comitiva avançà en processó cap a l'altar:

... postea vadunt ad altare processionem facientes, quae hodie repraesentatur per universum mundum. Praecedunt alacriter illi duos honorabiles senes, scilicet Joseph et Simeón tenentes se per manus, et cum exultatione máxima jubilantes et psallentes ... Suscepimus Deus, misericordiam tuam in medio templi tui... Sequitur mater portans Regem Jesum; et Anna sociat eam, vadens ex latere... (loc. cit.).

---

infant, ell mateix demanà banch on siguessen los dits jurats... no besant-li la mà negú..., com no pertanya sinó al rey e primogènit...» La Verge no tolera que li besin les mans, «per donar honor a la dignitat reyal», mentre ells insisteixen a restar agenollats. Pel que fa al registre cavalleresc, diu Maria: «ja sabeu que costuma és de vosaltres, Reys e senyors, que los cavallers valents e animosos trameteu a les perilloses batalles perquè la força e virtut sua per tots sia coneguda e molt estimada e reben la corona dignament, la qual sens treballs a nengú justament no es dóna...». Veg. *Tirant lo Blanc*, c. 140, ed. de M. de RIQUER, 2 vols. (Barcelona 1970), I, 453.

Eiximenis i Sor Isabel no surten d'aquest esquema:

E après ordenaren-se en processó per anar al altar a fer sa oferta. E anaven primers los dos ansians ..., ço és, lo gran sacerdot Symeon e lo gloriós ... sanct Joseph; e aquests dos anaven cantant: «*Suscipimus Deus, misericordiam tuam in medio templi tui.*» E la excel·lent Senyora anava après, portant aquella oferta impreciable en los seus braços. E manà sa senyoria a aquella virtuosa Anna que anàs al seu costat ... E axí anaren fins als graons del altar... (VCV, c. 79, I, 312).

...quanta alegria agüera aguda lo teu cor si aguesses vista la professió aquella tan alta e tan sancta que fon feta de l'entrada del temple fins al altar ... per aquella companyeta poqueta e beneyta! Car tu veres primerament aquí lo beneyt Simeó, qui pren per la mà al sanct Josep, e van davant lo Senyor dient los psalms de David ... *Suscipimus Deus, misericordiam tuam in medio templi tui.* E après tantos veres venir la dita Anna ab la Gloriosa ... E axí anant vengueren fins al peu del altar... (VCE, IV, c. 66).

Els jueus interpreten com un atac de senilitat l'alegria d'Anna la profetessa: «se'n tragueren joch dient que desmemoriejava, e que de molt vellar e orar tenia ja lo cervell buyt» (*Ibid.*, 310). Opinió que en la VCE (loc. cit.), s'estén a ambdós vellets: «deyen que abdós, per sobres de vellea e de penitència avien lavors perdut lo seny». Finalment, Maria rebutja l'oferta dels dos ancians, que pretenen de seguir Crist:

... los quals ab moltes lagrimes supplicaren a sa senyoria fos de sa mercè que los dos anassen ab ella ... E sa mercè los respongué que lo senyor Fill seu acceptava la bona voluntat e sanct desig de ells, e que no volia ... que pus peregrinassen en aquest vall de miseria ... finat per mort lo terme de la vida sua... (VCV, c. 80, I, 316).

E com lo sanct Simeón volgués seguir e morir a hon fos lo Salvador a anar-se'n ab Ell, e Anna axí mateix; estech revelat a la Gloriosa que no plahia al Senyor que anassen ab ell, mas que ell acceptava lur gran devoció, e ls pronunciava que fessen bona disposició a la mort, car dins breus dies morrien e axí estech fet. (VCE, IV, c. 67)

6. DE LA FUGIDA A EGIPTO A LA VIDA PÚBLICA

Sor Isabel, i sospito que la d'Àgreda amb ella, descriuen amb gran patetisme el sobtat arravatament i les llàgrimes de Jesús tret en plena nit del bressol, d'acord amb la pauta marcada per les MVC:

Joseph vero evigilans, et excitans matrem, dixit ... Ipsa incontinenti surgens, nulla mora contracta, voluit iter arripere: *con-*
cussa enim suat ad banc vocem viscera ejus... Ergo de nocte incontinenti coeperunt ire versus partes Aegypti. *Conspice, et meditare praedicta..., et quomodo puerum Jesum dormientem elevant, et compatere ipsis, et atende hic diligenter, quia multa et bona considerare potes in praesenti negotio* (c. 12, 525a).

que és també la que assenyala Landulf, el qual afegeix algunes variants com «... et Puer, sic importune excitatus, plorat» (VCC, c. 13, I; I, 114). Si ens fixem en la línia argumental de la VCV (c. 82, 324-331), descobrim que allò essencial és el detall emotiu del xiquet que, «per lo trencament del son e per lo sobtós e cuytat despertament, se prengué a plorar» (330), i les abundants llàgrimes de Maria i de Josep destinades a produir, per simpatia, la compassió del lector, tal com especifiquen també Celestí («O utinam palato cordis christiane posses intende videre dolorem parvuli Jhesu, forte nunc dormientis...! Compatiens igitur dolori tribulationi et angustiae *suspirii et gemitibus ipsorum*»)³⁵ i Ubertí («Expergiscere, anima mea, et *cum multo lachrymarum fletu* intuere regem glorie, etc.», AVCJ, II, c. 6, 120).

Entre les «multa et bona» que Isabel de Villena, posa de la pròpia collita hi figura possiblement la visita de Maria a la seva mare, la qual li regala provisions i una cavalcadura per al viatge, la qual cosa contrasta amb el dir d'Eiximenis: «... lo prom beneyt comprà un asnet, qui portava lur vianda» junt

---

³⁵ Aquesta *Vita christi* d'un tal Celestinus, *ordinis Celestinorum*, pot llegir-se en el ms. 579 de la Biblioteca Universitària de Barcelona. Per al text cit, vid. f. 26.

amb «algunes poquetes de robetes» (VCE, IV, c. 78). L'ase formava part de la iconografia tradicional i Sor Isabel en el seu interès —crec— de remarcar la total pobresa de Maria, diu que santa Anna «manà... albardar la somereta en què cavalcàs la sua Filla, e féu metre en una talegueta tot lo pa que-s trobà en casa sua..., e donà-li una cistella d'ous...» (c. 83, 335).

En les vinyetes dedicades al viatge a Egipte contesta l'autora a algunes preguntes que deixa formulades l'autor de les MVC: «Sed quomodo faciebant de victu secum portando? Ubi etiam, et quomodo de nocte quiscebant et hospitabantur?» (c. 12, 526 a) i que aquest deixa sense contestar «quia pauca authentica inveniuntur». Sor Isabel es dilata de bell nou en el «compatere ergo eis», insistint en les dificultats, perills i dessabors, com, per exemple, el fred, tal com suggereixen Ubertí:

...pondera anima misera... cum quantis sudoribus et fatigatio nibus... beata Virgo Mater sedule es intenta ne puer Iesus lede-retur ab estu, ymbre, *vel frigore*... (AVCJ, II, c. 6, 120a).

i Celestí: «... forsitan erat frigus et ipse male indutus»; o en peripècies que, com l'encontre amb bèsties feres o la llegenda del bon lladre (VCV, c. 85-87, I, 343-352), provenen de la tradició apòcrifa, de la qual Sor Isabel recull els motius més importants.³⁶

Arribats a Hermonòpolis els exiliats llogaren una «pobreta casa prop lo riu» (VCV, c. 88, II, 5), extrem que només veig precisat en la VCE: «... après del riu logaren una caseta» (IV, c. 80). Les MVC (*ibid.*, 526) contenen una «meditació bella i pietosa» en què presenta a la curiositat del contemplatiu les preguntes següents:

On i com vivien? Potser demanaven almoïna? Llegim que Maria cosia i feia feina amb les mans. Potser anava a cercar la roba

---

³⁶ Cf. amb les dades i motius resumits en l'interessant article de Margaret CHAPLIN, *The Episode of the Robbers in the Libre dels tres Reys d'Orient*, «Bulletin of Hispànic Studies», XLIV (1967), 88-95.

a les cases? I Jesús, tal vegada servia a la mare de missatger, recollint i tornant els vestits? Segur que sí, ja que Ella no tenia cap altre sirvent. ¿I si per ventura alguna dona malagradosa va fer-lo fora sense pagar-lo, i ell *tornant a casa tot famolenc va demanar pa i la seva mare no tenia res que donar-li?* Segurament que Ella l'agombolava i es llevava el menjar de la boca per a dar-lo al seu Fillet...

Com en anteriors meditacions l'autor deixa evidència de la seva intenció de servir d'estímul a la iniciativa personal:

Haec et his similia de puero Jesu meditan potes; dedi tibi occasionem. Tu vero, sicut videbitur extendas et prosequaris... Videntur enim dare devotionem, augere amorem, accederé fervorem, inducere compassionem... et humilitatis et paupertatis vigorem nutrir... (MVC, c. 12, 526).

És molt probable que l'autor de les MVC en formular tals interrogants recordés o tingué presents altres meditacions pietoses que ja circulaven en compilar ell el seu llibret. És la impressió que tenim en llegir Eiximenis, el qual podria posar-nos sobre la pista d'aquestes fonts avui ignorades, com la narració d'un tal Lissander, segons la qual:

... après que lo Senyor estech majoret, portava l'obra que la mare agüera texida o cosida o filada, a aquells de qui era, *car la Gloriosa no avia altra escuder* (VCE, IV, c. 82).

o la narració d'un tal Justinus (VCE, IV, c. 83), que relata un exemple d'un cas específic en què Jesús fou maltractat en tornar la labor de la seva mare, i s'acumulen exclamacions com:

O quantes veguades s'esdevench, quant Jesucrist era de dos fins en cinch anys, que axí com los altres infants petits demanava pa, e la Gloriosa no n'avia què li-n donàs; e avia fret gran, e la mare no avia als que li abrigas sinó ço que portava! (VCE, IV, c. 88).

La de Villena expandeix idees semblants, i cal suposar que a més de les MVC i la VCE conegué i pogué tenir accés a l'obra

d'altres «contemplatius». El fet és que les semblances de to entre la VCE i la VCV continuen essent notables.³⁷ Així llegim:

...stant lo Senyor de poca edat, algunes vegades demanava a menjar e sa senyoria no tenia en tota la casa sua què donar-li, ne sols un troçet de pa (VCV, c. 91, II, 11).

Sant Josep «treballava de fusteria e ferreria» (VCV, c. 92, II, II) i Jesús l'ajudava en la seva labor («lavors ajudava a Josep en ço que podia pertanyent a art de ferrer e de fuster», VCE, IV, c. 82), buscant aigua i en la resta de treballs domèstics:

... e anava *ab los altres fadrins* a cullir lenya e *portava-la* als seus muscles. E la Senyora piadosa, que'l *veya* venir axí *cansat* y suat, exia'l a recibir ab los braços extesos uberts... (VCV, c. 92, II, 13)

E sa mercè comprà un tornet chiquet perquè lo Senyor Fill seu li pogués fer canons, lo qual los faya ab molta amor e diligència, e donava'ls a la senyora Mare sua ab gran reverència... E tant era aquest gloriós Fill amorós a la senyora Mare sua, que tostemps li anava entorn e li ajudava en totes lurs fahenes sues, e sclaria-li moltes ve gades la tela que texia; *e com la Senyora filava ... lo dit Senyor li aspiava les fusades...* (VCV, c. 94, II, 17).

...anava sovint ab los altres fadrins buscallar lenya a la riba del riu e puix, axí com los altres, faya un fexet, e estret ab corda posa-va'l-se al coll e portava'l a la mare; e com la Gloriosa ... lo veés canssat...

... acostava's a la sua mare, e si texia faya-li canons, si cosía debanava-li lo fil, o-li torcia o li talla-va lo drap donant-li forma que aquells qui la fayen cosir la vo-lien, o si filava, aspiava-li ço que filava e li-u debanava, e ab tanta devoció e seny... (VCE, IV, c. 84).

---

³⁷ Cf. amb la traducció lliure de Roís de Corella: «mirà desmamat lo infant com demana pa a la piadosa mare, y no li-n dóna, que no té diners per a comprar-ne... Plora lo fill..., plora la mare, que les làgremes del fill per los seus ulls degoten...» (Primer, c. 13, f. 55va).

Crist vestia sempre «una robeta morada que sa senyoria li havia feta» la qual «creixia ell creixent, e li serví en chiquea i granea» (VCV, c. 88, II, 7), que és la mateixa «gonelleta petita del filadiç de morat escur en la qual no havia costura, e axí com lo Salvador crexia, axí crexia ab Ell» que Eiximenis esmenta i de la qual diu haver vist una relíquia en la muntanya d'Alvèrnia (VCE, II, c. 105 i IV, c. 3).³⁸ La clarissa ressalta a cada pas la «fretura e necessitat de sa mercè» que «s'estenia a totes coses» i de fet no fa sinó novel·lar contestant a altres preguntes de les MVC 9c. 12, 526):

Et si ex opere manuum victum quaerere oportebat, *quid de vestimentis dicemus? quid de utensilibus, scilicet lectis, et aliis intra domum opportunis? Numquid duplicitia habebant? numquid superflua? numquid curiosa? Haec contra paupertatem sunt.*

sense eixir del registre comú a Ubertí, Eiximenis i el mateix Roís de Corella, traductor de les VCC.³⁹

Aquesta pobresa afecta especialment sant Josep, el qual, a canvi de tan continus sofriments, frueix d'exceptacionals com-

---

³⁸ Cf. amb el que assegura Sor Maria d'Àgreda en un llibre escrit en ple segle XVII i que fou encara un «best-seller» durant el XVIII, en la 2a. part, llibre 4, c. 28, núm. 686, i c. 29, núm. 691; II, 228 i 229.

³⁹ «... ut pauperula peregrina pauperulum conducens turgurium... Potes ibi etiam intueri omnem superfluitatem et curiositatem exclusam. Non ibi sunt vestimenta duplicitia delicata vel mollia, non curiosa utensilia, sed vix necessaria, ruda et pauperula...» (AVCJ, II, c. 6, 120); «O! qui jamás véu tanta pobretat en menjar, beure, jaure, vestir, calçar e en totes coses...! Aquí no-s faya preparació per a l'endemà, aquí no avia res superflu, aquí servava feeltat plena a l'esponsa de tots ells, ço és, la sancta pobrea...» (VCE, I, c. 88); «Entra en aquesta pobreta casa, ànima devota! Mira los reals mobles. Mira hun canter, hun coxí de bova, una miserable taula. Mira una pobra flaçada damunt lo lit de posts corcades, hon dormen lo Fil y la Mare. Mira una vella stora hon dorm Joseff en terra, prop de la porta... Torna, donchs, y mira la pobrea de aquesta miserable caseta! Regoneix si poràs trobar alguna cosa supèrflua. Mira que no tenen les pobres y necessàries, y les que tenen prestades o logades...» (ROÍS DE CORELLA, Primer, c. 12, f. 55a).

pensacions, com el plaer de ser anomenat pare pel xiquet Jesús.
Sor Isabel descriu aquesta escena amb extraordinària tendresa:

E la Senyora, volent comunicar a Joseph lo gran goig que tenia com lo senyor Fill seu començava a parlar, cridà... E ell, venint ab goig inestimable, acostà's a la Senyora e *prengué* lo Rey del Cel dels *braços* de sa senyoria, e ab gran fervor de amor alçava'l en alt... E lo Senyor, *mirant-lo en la cara* ab una rialleta, posant-li les manetes sobre lo cap, deja-li, balbucejant: «Pare». O, qui pot estimar quant fon la dolçor que la ànima de Joseph *sentí* hoint una tal paraula! (VCV, c. 90, II, 9).

Crec que cal cercar en Uberty el gran divulgador i propagandista de la devoció franciscana a sant Josep, un possible model, també propagat per la VCE:

Contemplaré anima quanto charitatis fervore debuit flagrare Joseph ruminando corde et oculis intue-
do quod Filius Dei se fecerat filium suum et elegerat eum ad se nutriendum, baiulandum, regendum, conservandum ... O quam dulcia oscula ab ipso recepit. O *quanta dulcedine audiebat balbucientem parvulum se patrem vocare*. (AVCJ, II, c. 6, 124).

O ... e qui poria dir la dolçor que aquell prom beneyt sentia dins la sua ànima quant portava lo Salvador en sos braços, e pensava que aquell era son Creador, qui de tot lo món l'avia elegit per ésser son nodriç ... O, quina dolçor sentia lo seu sanct sperit quant aquel dolç infant l'abraçava e l'esguardava, e balbotejant l'apellava «Pare»! (VCE, IV, c. 86).⁴⁰

⁴⁰ ROÍ'S DE CORELLA, Primer, c. 13, f. 53a, afegeix aquest comentari que no sé trobar en l'original llatí de Landulf: «O contemplació excelsa, ohir, scoltar y veure com la Verge, Señora Mare, al Fill eterna paraula, parlar y pronunciar li mostra, y com a Joseff diria: "Pare!"» Una vegada més Eiximenis sembla ser l'anella de la cadena que enllaça amb Uberty i Oliveu, principals propulsors d'aquesta devoció Josefina. Cf. Pedro de Alcántara MARTÍNEZ, *La josefología de Ubertino de Cásale*, «S. José en los XV primeros siglos de la Iglesia. Actas del Simposio internacional de Roma, 1970» (Valladolid 1971), 336-359, i E. BURKEY, *The Feast of St. Joseph: A Franciscan Bequest*, *ibid.*, 647-680; E. LONG-PRÉ, *S. Joseph et l'école franciscaine du XIII è. siècle*, «Le Patronage de Joseph. Actes du congrés d'études tenu à l'Oratoire S. Joseph 1-9 août 1955» (Montreal 1956), 217-254. Cf. encara amb Maria d'Àgreda, MCD, 2a. part, llibre 4...

Una altra meditació «molt devota i profitosa» segons l'autor de les MVC, la proporciona el pas de Jesús perdut en el temple. Se'ns recomana fixar els ulls de l'esperit en Maria, en la seva reacció, en el que fa i diu, a fi de compadir-la millor: «*Conspice bene ipsam, et vehementer compatere*, quia in angustia est anima sua» (MVC, c. 14, 530). És aquesta una de les meditacions més detallades del Ps. Bonaventura, amb abundants mostres de les paraules de la Verge, que, després d'un primer desmai es tancà en una habitació de l'hostal i passà la nit en un dolorós plany (VCV, c. 96, II, 21-26). Sor Isabel assimila literalment moltes de les preguntes que es fa la Verge, preguntes del tipus de «Oh, Senyor meu! Y hon sou?» o «Haveu vist lo meu amat Fill?», equivalent a «O fili dilectis-sime, ubi es?» i «Vidisti vos filium meum?» (vid. també Eiximenis «O Fill tan car! E hon sou», «Avets-me vist lo meu Fill?», VCE, V, c. 3-4), que intensifica notablement per acumulació d'exclamacions del mateix tenor i sentit. Com en anteriors ocasions, la monja aprofita intel·ligentment el model, amb la flexibilitat ja suggerida pel mateix autor de les MVC en escriure: «*talibus et similibus dictis se mater per noctem angustabat súper dilecto filio suo*», que és allò que insinua també Celestí («Et hec et similia et multo magis pungitiva et gemebunda atque dolorosa...», VC, ms. 579, f. 29v) i practica Eiximenis.

Aquesta llarga «amplificado» de materials de les MVC culmina igualment en un «happy end»: un llarg bes entre mare i fill:

... e lexant la disputa e tot lo restant, cuytà per anar a la senyora Mare sua; e essent junct ab sa senyoria, *vesà-li les mans* ab molta reverència com a Mare sua caríssima. E la Senyora... ab alegria inestimable abraçà stretament aquell Fill tan amat; e, posant-lo en la sua falda, besava'l ab extrema dolçor, tenint la boca sua ab la del Fill per una gran peça, *regant-li lo cap e la cara de gojo-ses lagrimes...* (VCV, c. 98, II, 30).

L'acarament amb els possibles models:

Puer autem Jesus videns matrem, venit ad eam; quem ipsa inter brachia suscipiens et stringens, et osculans dulciter, ponit vultum ad vultum, et tenens eum in gremio suo aliquantulum cum eo sic requievit... (MVC, c, 14, 530b).

Jesús, quant véu la Mare, partís dels doctors, feta-los reverència, e vench-se'n a la Mare, bessant-li les mans a ella e a Josep. E la Gloriosa, ella estant encara agenollada, abraça-lo e bessà-lo fort dolçament e fort devota, e seent-se en terra possà'l-se en la falda, e esguarda'l-se ab gran e ab ardent e sanct delit, e per sobres d'amor possà la sua cara sobre la faç del Fill, e estech axí en gran repòs, *tots temps plorant per sobres de goig...* (VCE, V, c. 8).

fa pensar que Sor Isabel havia llegit Eiximenis, ja que ni el besamans ni les llàgrimes figuren en el text llatí, i Landulf, en copiar-lo, poda i controla l'excés de sentimentalitat.

Per altra banda, en cap de les VC citades es dedica tant d'espai a la descripció de la mort de santa Anna, i de sant Josep com en les VCE, on es resumeixen els mateixos punts bàsics repetits en la VCV, c. 100-104 (II, 34-53), a saber: Crist tenia vint i vint-i-cinc anys, respectivament, en morir Anna i Josep, i Jesús està present i els ajuda en el seu últim trànsit. Anna recomana els seus néts a Jesús i demana a tots que acceptin Maria per mare. Josep abans de morir sol·licita agenollat perdó a Jesús i a Maria per no haver-los servit com mereixien, i, en especial:

... de aquella errada que feu quant la volguí deixar, coneixent-la ésser prenyada ignorant la excel·lència del seu sanct prenyat... (VCV, c. 104, II, 50).

... demanà ... çagenollat, ... perdó a la Gloriosa e singularment la suplicà que li perdonas la turbació que ach envers ella quant la véu prenyada, e encara no sabia de qui... (VCE, V, c. 21).

Maria resta vídua i es comporta com tal, i Crist viu ocult i menyspreat,

... apartant-se de les congregacions de les gents ... en tant que era molt menyspreat per tots los de Nazaret... E com més en-

trava en edat més lo desestimaven, dient que passava lo jovent infructuosament..., car com lo veyen exir de casa, tots lo scarnien e li deyen infinits vituperis. E lo Senyor ho comportava..., car no és de menys hedificació lo seu callar que lo seu parlar... (VCV, c. 105, II, 53-54).

Sor Isabel calla discretament els insults, especificats per les MVC i per Eiximenis:

Subtrahebat ergo se a consortio et conversatione hominum ... crescens et perveniens a duodecimo anno usque ad trigesimum et ultra ... Stupebant vehementer, et deridebant eum, dicentes: Iste est quidam inutilis, ipse est idiota, et homo de nihilo. Nec etiam litteras discit: et inter gentes in proverbium venit, quod erat grandis et cattivus... (MVC, c. 15, 531, y VCC, c. 16, I, 137).

E comunament era separat de la comun i tat de les gents ... E per rahó d'açò ... menyspreaven-lo fort, e majorment ... quan pujà de vint anys fins a trenta, estaven-ne fort meravellats, e menyspreaven-lo fort dient entre ells: «Aquest s'és feyt ... gran, e no té prou a res, ne aprèn art de què visca ne sciència ... e ve de no res, e és ydiota ... no deuria haver bon seny...» ... pensar pots que com ell fos font de tota saviesa e virtut, ... *no és menys virtuós son callar que son parlar...* (VCE, V, c. 10).

7. VIDA PUBLICA DE JESÚS. EL SEU COMIAT I EL SEU DEJUNI AL DESERT

Arribada l'hora de manifestar-se al món «para donar fi a la ley judayca» («era hora de donar fe a la antigua ley...», VCE, VI, c.6), Jesús s'acomia de la seua mare. Sor Isabel descriu com la mare pretén seguir al fill i el diàleg que tingué lloc, però allò que resta més gravat en la ment del lector és l'escena final, dotada de la força plàstica típica de les MVC i que, en efecte, sembla calcada de les famoses meditacions tantes vegades citades, també aprofitades per Eiximenis i Landulf:

E ... agenollà's per pendre benedictió de la senyora Mare sua; e la dita Senyora, prostrada en terra, lo adorà... E... se abraça-

ren los dos... E... parti... anant tot sol per aquell camí aspre e pedregós e ple de agudes spines qui nafraven los seus delicats peus, que portava descalsos. E lo camí era molt larch ...; e aquest viatge... féu lo Senyor sens provisió deguna de vianda, perquè li fon necessari acceptar les almoynes per a son menjar... (VCV, c. 106, II, 58).

Et genuflectens ... petiit benedic- benedicte ... Vadit autem solus ...
Cert creu fermament que s'ageno- vant lo Fill ... Pensa, diu ací Te-
tionem. Ipsa vero similiter genu- llà pedibus nudis per tam longa iti-
als peus de la Mare demanant hofilus ... com lo Senyor se'n va
flectens, et cum lacrymis eum am- nera... (MVC, c. 16, 533-534). solet
benedicció, e creure aquella santa per aquell camí, que diuen que són
plexans, tenerrime dixit: Fili mi milles, e va descalç ... demanant
Mare se agenollà après tantost da- almoyna (VCE, VI, c. 6).

La proposició, tan franciscana, que Crist demanava almoyna, que també pot llegir-se en el ms. de Sant Cugat («Demana almoyna, ell qui dava vianda a tota criatura», ms. 78, ACA, f. 100v), resulta herètica en obres procedents d'altres corrents d'espiritualitat. Així l'agustí Fonseca rebutja la tesi frontalment i comenta:

... aunque Christo Señor nuestro passo vida pobre, non fue tan pobre, que tuviesse necesidad de seer mendigo, y de pedir el pedaço de pan de puerta en puerta... como dizen los herejes de nuestros tiempos; y basta dezirlo ellos para que sea falsedad. Porque Ioseph vivia de su officio ... y la Virgen sanctíssima fue única heredera de sus padres, que... eran gente de noble y honesta suerte...⁴¹

En parlar de les temptacions de Crist al desert, la monja valenciana participa del triomf dialèctic de Crist, posant en les rèpliques d'aquest una bona punta d'ironia i fent-lo parlar amb el mateix to col·loquial típic dels «exempla» d'Eiximenis. Jesús diu al dimoni:

---

⁴¹ Op. cit., f. 221. En basar-se precisament en la famosa extravagant de Joan XXIII, Fonseca deixa prou clar cap a on apunta.

O *pater!* ... Aturau-vos *pater*, que massa correu... *Magister*: a mi-m par que vós siau un valent home de ciència... (VCV, c. 108, II, 64-66).

La broma s'explica perquè Satanás es presenta «prenint la forma de un devot hermità devallant de una muntanya» (*ibid.*, 63), cosa que no veig que diguin Landulf ni les MVC en les edicions manejades, per pot veure's en un dels dibuixos de la versió italiana de les MVC, i degué arribar a Eiximenis gràcies a alguna glossa:

... acostant· se, ... a ell a   Accèssit in forma visibili
manera de persona alta e fort   ... et forte in forma hominis
spiritual (VCE, VI, c. 12)   religiosi...⁴²

Vençuda la prova, Crist accepta un refrigeri que serveixen els sants àngels. Aquesta escena, del tot pintoresca, procedeix també de les MVC, com és fàcil comprovar:

E sanct Gabriel... partí... E venint a la casa hon la Gloriosa stava... li comptà... los actes que sa Magestat havia fets... e que ara... volia de aquelles pobres viandes que en la casa sua se acostumaven de aparellar... E la Senyora... pres una cistelleta, e de ses pròpies mans posà en aquella unes tovalletes e un torquaboca, e tovallola de exugar les mans, e pa e fruyta seca, e un poc de peix, car altra vianda no-s trobava en casa sua ... e fon molt prest en la muntanya ... e prestament pararen-li taula sobre una bella pedra que aquí era, e servien-lo ab molta reverència: lo hu li parava taula, e l'altre li donava ayguamans, e los altres lo servien en tot lo que podien... (VCV, c. 109, II, 69-70).

Com en anteriors ocasions, hom va inventant situacions omplint el buit amb suposicions tan pietoses com imaginàries:

---

⁴² Publicat per I. RAGUSA i R. B. GREEN, *Meditations on the Life of Christ. An Illustrated Manuscript of the Fourteenth Century Paris Bibliothèque Nationale*, ms. It. 115 (Princeton 1961-1977). La glossa ací citada procedeix del famosíssim comentari de DIONÍS EL CARTOIXÀ, *In Quatuor Evangelistas Enarrationes. In Evangelium Lucae Enarratio* (Lugdudi 1579 [1569]), f. 269.

Hi autem diligenter attende, et conspice Dominum comedentem ... et considera... omnia quae sequentur, quia pulchra sunt et devota valde. *Et quaero quid angelí ministrabant, ut comederet...? De boc Scriptura non loquitur; possumus autem hoc victoriosum prandium, sicut volumus, ordinare... Pie autem ac devote sic meditemur:*

Veniunt angeli ... et adorantes ... dicunt ...: Domine ..., quid vultis ut vobis paremus? Et ille: Ite ad matrem meam ... et si quid habet ad manus, deferte ... Tunc duo ex ipsis pergentes ... ambasiatam faciunt, et modicum pulmentum, quod sibi et Joseph paraverat, et panem cum tobalia et aliis opportunis portant; et forte Domina etiam aliquos pisciculos, si potuit procuravit. Reversi ergo portant in plana terra ... Alius servit ei de pane, alius de vino, alius parat pisciculos, et alii cantant de canticis Sion... (MVC, c. 17, 540, y VCC, c. 22, 27; I, 207).

la gloriosa Mare sua ... aparellà en un paneret, que-y possà un poquet de peix fregit, e aquí posà una tovalleta neta, ab un poch tovalonet, e possà aquí pa e sal e una ampolleta de vi. E l'àngel de Déu portà-ho al Senyor al desert, e los altres àngels pararen-li taula sobre una de aquelles pedres ... e la un àngel lo servex de trencar pa, l'altre de sal, l'altre de beure l'altre de licó, l'altre li adobava lo peix separant les espines, etc. (VCE, VI, c. 15).

Evidentment, el sistema permetia un cert grau de flexibilitat en el menú, i ambdós autors catalans «organitzen com volen el menjar» i la meditació, sense apartar-se substancialment del model comú. Crec que, almenys fins ara, no és possible dubtar que és l'esperit franciscà de les MVC el predominant en la VCV, i que a través d'ell podem establir nombrosos contactes amb la VCE.⁴³

---

⁴³ I també amb Sor Maria d'Àgreda, encara que aquesta darrera a vegades —potser perquè la seva «revelació» sigui més original— altera els detalls. En aquest cas és Jesús qui «enviò... la comida que los Angeles le avían servido, y les mandó la llevassen, y administrassen a su Madre...» (MCD, part 2a., llibre 5, c. 26, núm. 1002; II, pàg. 343).

8. LA VIDA PÚBLICA PRÒPIAMENT DITA. INTENCIÓ FEMINISTA DE LA «VCV»

En començar la vida pública pròpiament dita apareix cada vegada més clar el que, seguint Fuster, podríem denominar la intenció «feminista» del llibre, intenció que sens dubte determina el criteri seguit en la selecció de capítols i en el seu tractament. Cal recordar, tanmateix, que l'autor de les MVC, que «fins ací ha tocat ordenadament la Vida del Senyor, ometent poc o quasi res del que féu i del que li esdevingué», indica que, arribat ací, «resultaria massa prolix recollir en forma de meditacions tot el que Crist féu i digué», en especial tenint en compte que el religiós ha de saber de memòria els evangelis, i «que tota la nostra sol·licitud deu ser portar de continu en el secret del nostre cor els fets de Crist». D'ací, doncs, que conculgui dient: «*seleccionem algunes de les coses que féu en les quals centrem assíduament la nostra meditació...*» (MVC, c. 18, 541 a). Tals paraules potser expressen també el sentiment de Sor Isabel, pel que sembla més interessada a «farcir» amb la imaginació els buits deixats pels evangelistes. Aquest principi tindria una excepció: la Passió de Jesús («*et hoc usque ad passionem suam: ex tunc enim nihil est omitendum*», MVC, loc. cit.), que ambdós descriuen per sencer amb minuciositat. Molt possiblement Sor Isabel, partint d'aquesta mateixa idea, féu la seua pròpia selecció sense perdre de vista el text que fins ara li havia servit de model preferit, eliminant molts capítols al temps que dilatava per extens el contingut d'altres, triant aquells passos dels evangelis on les dones són protagonistes. La simple confrontació de l'índex de capítols d'ambdós llibres és prou indicativa de quines eren les preferències de Sor Isabel.⁴⁴

En primer lloc Sor Isabel fa ressaltar el fet que dels molts miracles de Crist «los principals féu sa clemència en dones e a petició de aquelles...» (VCV, c. 112, II, 73). Jesús amà i afavo-

---

⁴⁴ Tracto aquest tema en el pròleg de la meua edició de la VCV.

rí les dones per reverència a la seva mare i per a donar a entendre que l'efecte del pecat d'Eva s'havia convertit en un títol de glòria per a tot el sexe femení. Potser convinga recordar que Eiximenis, el qual en el seu Llibre de les dones dóna a vegades la impressió de vacil·lar, insisteix en conceptes que degueren ser plaents a la de Villena, en dir, sense anar més lluny:

Pença... Déus com ha honrades les dones, car fill de dona s'és fet, e dona ha feta sobirana creatura, pura dona ha posada sobre engelical natura ... que sola estech ferma en la fe cathòlica cant tots los hòmens del món duptaren en la altea de la divinitat del Fill de Déu... (ms. 79, BUB, f. 242).

Són naturalment pietoses («naturalment piadosa, amorosa, congoxoxa e graciosa, dona vida és del hom»). Si Eva fou arrel del pecat, també ho fou de la Redempció (*ibid.*, ff. 24-25).⁴⁵ No se li amaguen al franciscà els arguments de la misogínia tradicional. Recorda l'autoritat de Salomó, un dels oracles adduïts per Roig, per a concloure que «negun que d'equí avant no gos parlar mal contra les dones; ... car qui generalment contra dones parlarà, que per mà de dona passarà qui ha lo Fill jutge, qui de totes injúries la venjarà» (VCE, X, III, c. 8).

Sor Isabel intenta de resoldre la llarga disputa amb una arma irrefragable i de màxima autoritat: els Evangelis. Ja el primer miracle de Jesús fou la confirmació del paper especial de mitjançera entre Déu i l'home que toca a Maria per tenir «entràmenes de dona» (VCV, c. 113, II, 75). Es tractava ni més ni menys que de les núpcies de sant Joan celebrades en casa d'una germana de la Verge, «en les quals nocés sa senyoria era manadora e ordenadora com a cosa [sic] sua pròpia». Sembla evident que repeteix un suposat recollit per les MVC i per Landulf:

Quamvis dubium sit, cujus fuerint *nuptiae*... nos tamen meditemur fuisse Joannis Evangelistae... *fuit in domo sororis quasi in domo sua, et tamquam administratrix et domina nuptiarum*...

---

⁴⁵ Pot manejar-se ara l'ed. de Frank NACCARATO i altres, 2 vols., Curial (Barcelona 1981), I, 23-26.

i que el curiós final d'aquestes núpcies no és invenció de la monja ni d'Eiximenis (VCE, VIII, c. 9):

E finat lo convit, despedint-se lo Senyor ... cridà son cosin germà, lo gloriós Joan, dient-li que leixàs star la sposalda ... e que-l seguís; car, ab tots sia sancta cosa lo matremoni, molt pus perfet és lo stament de virginitat ... E lo dit Joan ... seguí sa Majestat... (VCV, c. 113, II, 76).	Finito autem convivio, ... Jesús vocavit Joannem seorsum, dicens: Dimitte hanc uxorem tuam, et sequere me ... Qui secutus est eum... In hoc ... aperte dedit intelligere, quod longe dignius est spirituale matrimonium, quam carnale. (MVC, c. 21, 543b, i VCC, c. 25, 14; I, 226).
---	--

Quasi en tots els capítols següents se'ns recorda alguna virtut femenina: la vídua de Naïm és un model d'amor matern (c. 114), la filla de l'arxisinagog i l'hemorroïsa del seu agraïment i fe (c. 115), etc. De totes les dones que apareixen en l'evangeli, la que més interessa a Sor Isabel és Maria de Magdala, personatge clau que amb el seu generós penediment i el seu amor representa una perfecta prova de la capacitat de lliurament total de l'ànima femenina i és, per consegüent, un model de dona contemplativa. Voràgine resumí bé les llegendes que circulaven sobre aquesta santa i sant Vicent Ferrer s'inspirà en la «història comuna» o *Legenda Áurea* en un sermó que crec possible que Sor Isabel conegués bé, encara que tant ella com Eiximenis són menys rigorosos amb la santa en alguns detalls de cert interès. El dominic la presenta com una dona fàcil a la qual difamaven els qui havien rebut els seus favors dient: «Yo he haüd ja plaer ab ella... Oo de la malstruga».⁴⁶ En canvi, Sor Isabel i Eiximenis no afirmen que la fama correspongués de fet a la realitat.

En especial Sor Isabel fa entendre que fou l'enveja la causa de la maldiença. Comparem com tradueixen el «... unde jam

---

⁴⁶ Vid. St. VICENT FERRER, *Sermons*, ed. de Josep SANCHIS SIVERA, vol. II (Barcelona 1934), 190-193, i l'agut comentari de Martí de RIQUER, op. cit., 470-472.

propio nomine perduto peccatrix consueverat appellari» de Vorá-gine:

E axí, aquesta senyora, *tant com de més stat era e pus singular en bellea e riquea, tant pus prest la fama sua fon tacada, e la gent me-nuda, que comunament se adelita en dir mal de les grans dones per poca causa* que veja, parlaven tan largament, ... que ja entre lo poblé no la nomenaven sinó «la dona peccadora» (VCV, c. 117, II, 88).

... per les quals coses encórrech mala fama e públicament era dita fembra peccadora. Era fort bella e molt richa, les quals coses li fo-ren ocasió de son mal (VCE, VIII, c. 18).

La causa de la seva aparent lleugeresa era que no tenia qui la corregís («no stava a consell de sos parents», explica Eiximenis), és a dir vivia, com vol Sor Isabel, «sens negun repre-nedor». La monja novel·la un motiu de la iconografia i recrea l'ambient i la reacció irritada de l'auditori popular davant l'arro-gància de la dama aristocràtica que ve a escoltar un sermó de Jesús i ocupa un lloc preferent. Notem que la de Villena apunta que Maria sols desitjava en el fons ser «ben mirada e molt esti-mada», cosa que no passaria de coqueteria femenina, mentre que sant Vicent ja suposava mala intenció («per tals que·ls seus enamorats la vessen e la mirassen»). En tot cas importa asse-nyalar l'evolució del motiu; la *Legenda Aurea* es limita a dir que «com Crist predicava ací i allà, ella, per inspiració divina anà a casa de Simó», i les MVC i la VCC insinuen que acudí a casa de Simó perquè «potser ja havia sentit predicar sovint a Jesús». D'ací a imaginar un d'aquests hipotètics sermons, com fan Eiximenis i sant Vicent, sols faltava un pas. Ambdós frares imaginem el Crist reaccionant com deuriem fer-ho ells en tals circumstàncies, adaptant el tema del seu sermó a l'auditori. La prèdica fou naturalment «contra aquells qui·s donaven a plaers e a delits carnals, e·ls seguexen axí com a bèsties...» (VCE, loc. cit.) o siga, «contra peccat de luxúria» (VF), però mentre el dominic amenaça amb la «dampnació perpetua» el franciscà ja subratlla que fou l'amor i l'oferta del perdó allò que commo-

gué Maria, i la mateixa cosa farà Sor Isabel. És la contrició, no l'atrició allò que mou la santa, i les fletxes o «sagetes» de les quals parla el dominic es transformen ja en el tòpic de la lírica cortesana, en «sageta de amor» i «cadena de amor» (VCV, *ibid.*, 89). La de Villena explica amb gran finor psicològica i extraordinària intensitat expressiva el procés de crisi espiritual que la conduí a la passió amorosa i a l'acte heroic (en què les dones sobrepassen els homes). I mentre que la VCE conta que Maria demanà perdó als peus del Senyor en una silenciosa oració mental, en la VCV aquesta pregària ja pren la forma d'una «exclamació contemplativa» en la qual l'estil expressa perfectament la força del sentiment que es pretén descriure. Aquesta meditació destinada a provocar la contrició i a impulsar les monges a seguir el model d'una dona essencialment noble i generosa, és una de les més belles del llibre i constitueix un magnífic exemple dels fruits que podria produir l'escarrit consell que llegim en les MVC (c. 28, 547): «Conspice ergo bene ipsam, et *súper bis moróse mediteris*».

Marta i Maria, és a dir, la vida activa i la contemplativa, són «duquesses e guidores del poble meu qui va per lo camí del paradys, al qual regne negú no pot anar sinó per dos vies..., de les quals vosaltres sereu exemplars e doctresses». Glossa «feminista» sembla que manllevada de Landulf o d'una de les seves fonts: «Hae autem mulleres ... totius ecclesiastici exercitus *duces et praeviae sunt. Has cetera turba sequitur... Nulli coelestem illam patriam, ingreditintur, nisi quia hanc vel illam sequuntur...*» (VCC, c. 61, 5; II, 117b). Marcel·la, suposada criada de santa Marta, contraresta amb una bella jaculatòria, que en el fons és un elogi a la maternitat, les blasfèmies dels fariseus i formula una rèplica femenina a la maldat masculina. En lloar-la, Crist lloà totes les dones («...e totes les dones que aquí eren se tengueren per glorioses...», VCV, c. 132; II, 118). La samaritana és també la representant de tot el «devot sexe femení» al qual Jesús declara la seva missió de Messies:

... car tu est ací en persona de totes les dones, a les quals yo vull donar aquesta gloria singular, que a ells soles per special amor baja dit e ubertament declarat, parlant a tu en persona de elles (VCV, c. 124; II, 124-125).

L'abadessa de la Trinitat ¿contradiu ací la mentida o broma clerical segons la qual Crist comunicava sempre a dones les notícies que desitjava divulgar amb major rapidesa? Sigui com sigui, es tracta d'un episodi basat en l'evangeli i combinat amb un text homilètic extensament assimilat i cal suposar que és el tema el que decidí la inclusió d'aquest capítol. L'autor de les *MVC* preferí ometre'n les minúcies: «non intendo referre: plana est enim evangèlica historia: lege ipsam, et ipsum Dominum Jesús conspice in ómnibus actibus...» (*MVC*, c. 31, 550).

Dins de la mateixa línia i al servei de la mateixa idea es descriuen el miracle i l'elogi de Crist a la cananea (c. 125-126), el guariment de la dona geperuda («sols per ésser dona no vull que lo diable... haja tanta potestat en tu... car ell serà confús per les dones e no elles per ell», c. 127, II, 135) i el diàleg amb la dona adúltera a la qual Jesús declara: «Ja sabs jo quant só favorable a les dones, perquè sé que són amables e molt coneixents» (c. 128, II, 142). Jesús ressuscita Llätzer per amor de Magdalena (c. 130, II, 153) de qui es constitueix en defensor davant els deixebles, incapaços de captar la psicologia d'una dona de llinatge («E bé par que no sou veats de menejar sinó peix de bolig e merluça...», c. 133, II, 169). L'òbol de la vídua provoca un altre elogi públic de Jesús «qui molt acceptava la devoció de les dones ...les quals les offertes e almoynes que fan proceexen de tanta fervor de caritat, que... són molt grans davant Nostre Senyor Déu» (c. 138, II, 189).

En general pot dir-se, doncs, que Sor Isabel segueix el consell de les *MVC* quan retalla substancialment els episodis de la vida pública de Crist ja continguts en els evangelis i que quan es detura en la història evangèlica i s'escapa dels esquemes establerts per la tradició i per les *MVC* és per a centrar l'atenció en l'amor que Jesús mostrà a les dones. Donades les limitacions del model i la voluntat de Sor Isabel de servir-se del

text evangèlic com evidència irrefutable de la seva tesi, és natural que en els capítols a què ens hem referit la VCV es cenyeixi amb major fidelitat al cànon bíblic, aprofitant més i més el massiu comentari de Landulf de Saxònia. No sembla exagerat afirmar que, de la mateixa manera que Sor Maria d'Àgreda en centrar la seva narració en els aspectes de la vida de Crist relacionats amb la Verge Maria acabà escrivint en la *Mystica Ciudad de Dios* una *Vita Mariae* o vida de Maria, la intenció «feminista» de Sor Isabel de Villena dona a la seva obra un tret ben marcat d'originalitat pel que respecta a la vida pública de Jesús, tret que la distingeix notablement de totes les VC anteriors.

9. LA PASSIÓ I LA MORT DE CRIST

La influència de l'escola franciscana és més i més evident a mesura que ens apropem als esdeveniments de la passió. En referir-se als fets esdevinguts el dimecres sant suggereixen les MVC (c. 72, 595):

Hic potest interponi meditatio valde pulchra, de qua tamen Scriptura non loquitur. Coenante namque Domino Jesu die Mercurii cum discipulis suis in domo Mariae et Marthae, et etiam matre ejus... Magdalena ministrans rogavit Dominum dicens: Magister, sitis memor, quod facietis pascha nobiscum; ... Quo nullatenus acquiescente, sed dicente quod in Hierusalem faceret pascha; illa recedens miro cum fletu et lacrymis, vadit ad Dominam, et his eis narratis, rogat ut ipsa eum is paschate teneat. Coena igitur facta, vadit Dominus Jesus ad matrem, et sedet cum ea, seorsum colloquens cum es ... Conspice nunc bene ipsos sedentes ... Magdalena vadit ad eos, et ad pedes eorum sedens dicit..., etc.

Una vegada més l'autor «recompta segons meditacions, e no segons escriptura testual» i s'ha de rebre el missatge «axí com la tua e devota meditació requera» (ms. 78 ACA, IV, c. 4, f. 261). Així ho fa també Eiximenis (VCE, IX, c. 58-60) sintetitzant en punts una «contemplació» d'Angèlica de Foligno molt semblant a la de les MVC. La Magdalena rebé l'encàrrec de

parlar amb Jesús en nom de tots, per a dissuadir-lo del seu intent. Mengem junts, barrejant l'aliment amb les llàgrimes, i el «pathos» s'intensifica, i es comporten «com a persones desesperades». Magdalena és la més apassionada en la seva «exclamació» i Jesús permet que l'acompanyi fins els ravals de Jerusalem.

Sor Isabel sembla amplificar aquest esquema en els c. 140-144 (II, 200-228), combinant lliurement els motius: el prec de la Magdalena, el plany general, el diàleg entre Crist i la Verge en el qual després hi participa la Magdalena, el menjar «en lo qual escamparen moltes més llàgrimes que no reberen vianda» (c. 142, II, 208), etc..., si bé orquestra amb plena iniciativa, no s'aparta massa del tema, i a vegades són detectables alguns fragments de l'original llatí. Però la diferència de tractament entre Eiximenis i Villena és interessant, ja que Eiximenis, arribat en aquest punt, sintetitza la meditació centrant-se en la medul·la narrativa, mentre que Sor Isabel el detura més i més a fi d'accentuar l'estat psicològic del grup («Considera in quo statu esse poterant», *MVC*, *ibid.*) i el preponderant paper de la seva heroïna, la Magdalena. Fixem-nos en les paraules que la monja posa en boca de Jesús acomiadant-se de la germana de Llätzer, paraules en les quals cabria llegir, en resum, tot un desmentiment al llibre tercer del *Spill* consistent en un sermó misogin posat en boca de Salomó:

E lo mateix Salamó, posat en admirado de haver trobat tanta amor e fermetat en dona, com largament hagués scrit les imperfections de elles, no gosà procehir pus en son parlar, ans, donant fi a ses paraules dix: *Mulier timens Deum ipsa laudabitur...* (VCV, c. 143, I, 220).

Tant les MVC (c. 73, 601) com les VCE (IX, c. 81) afirmen que sant Miquel fou el missatger celestial que consolà Crist en l'hort de Getsemaní. En el llibre d'Eiximenis hom imagina que els àngels van rentar les mans i la cara de Crist, perquè els seus enemics no el veiessin en un estat tan llastimós, i en la VCV ho

fan a fi d'evitar el dolor als seus amics, però el motiu es repeteix:

Plaurà, Senyor, a vostra excel·lència pendre ayguamans ans que par-teixca, perquè los apòstols no ha-gen tanta dolor de veure axí san-gonoses les mans de vostra senyo-ria e gloriosa cara ... E sanct Mi-quel pres de la aygua del torrent que prop li stava, e servi sa Ma- gestat de ayguamans... (VCV, c. 154, II, 274).

E de present per què no appare- gués sangonós als enemichs, los àngels portaren aygua del torrent e levaren-li la cara e les mans e los peus, que tenia tots sangono- sos... (VCE, IX, c. 81).

...la Prudentíssima Señora estava prevenida de algunos paños ... y entonces envió algunos de sus Án-geles con una tohalla al huerto ..., para que le enjugassen, y limpias- sen su venerable rostro; y assí lo hizieron... (MCD, II, L, VI, c. 13; II, 430-431).

En ambdues obres catalanes s'especifica la voluntarietat del sacrifici (VCV, c. 155, II, 227 i VCE, IX, c. 83) i hi ha cert paral·lelisme en la descripció de l'apresament, que sant Miquel té cura de comunicar als Pares dels Llimbs (VCE, IX, c. 82 i VCV, c. 154, II, 273). És ben perceptible el procés d'exageració progressiva que sofreix l'original evangèlic en les diferents VC. Si en les MVC sols s'especificava que portaven Jesús «manibus post tergum ligatis, *exclamatus túnica*», la glossa del cartoixà Dionís de Rilke ja postula: «Fertur quoque quod ferream catenam misserunt in collum eius...».⁴⁷ Llegim en les VC catalanes:

---

⁴⁷ Op. cit, f. 625 A, b. Una possible font podria ser el Ps. Beda, *De meditatione Passionis Christi per septem diei horas libellus*, PL 94, col. 563: «Dicitur, enim, quod imposuerunt catenam collo tuo...» Cf. amb ROIS DE CORELLA, Quart, f. 20va: «...mira com aquells nequíssims scelerats lo mansuet anyell porten..., ab gran ímpetu deveés la ciutat lo triren [sic]... en lo coll una pesant cadena...», i la VCC, II, c. 59, 29; III, p. 32a: «... et, ut dicitur, catena collo suo imposita...». Més elaborat en la MCD, 2a. part, llibre 6, c. 15; II, pàg. 446, núm. 1257.

... e, levant a sa demència lo man- to ab què stava abrigat, ab molta irreverència, lançaren-li una grossa cadena al coll... (VCV, c. 156, II, 280).

... prengueren-lo fort desonrivolment, levant-li lo mantell que te- nia abrigat, e liguant-li les mans, e posant-li grossa cadena al coll... (VCE, IX, c. 83).

La VCE calla el pas del torrent del Cedro, insinuat en les MVC («de torrentem sursum»). Landulf assegura: «... e per lo torrent de Cedrón lo passen, per complir del psalmiste la prophesia: del torrent de amarga passió beurrà en la via...» (VCC, II, 59, 29; IV, 32 i *Quart*, f. 20v). Sor Isabel recull la dada afegint que els algutzirs llançaren Crist a l'aigua d'una empenta (VCV, c. 157, II, 287) i així ho confirma Fonseca (VCF, I, c. 22, f. 305v).

Davant la desbandada general de tots aquells que seguien i estimaven Jesús, Sor Isabel convida a considerar la seva solitud enfront als enemics en un emotiu «*ubi sunt?*» (c. 157, 284), a la vegada que insisteix en la por i angoixa dels apòstols, i en les seves hipotètiques exclamacions de plany. Un possible model podrien ser ara les *Meditationes Passionis Christi*, del Ps. Beda, l'esquema del qual és possible comparar amb la VCC (*loc. cit.*) i la VCE, IX, c. 83:

... e cridant e plorant, cuydaven ... esclatar ...; e crexent en dolor e plor, deyen: «O Mestre e Senyor! E qui-ns ha pogut separar de vós, qui sou vida e consolació nostra? Hon irem, Senyor ... qui haurà pietat de la nostra orfendat? (VCV, *ibid.*, 288).

...o quam inviti, ... o qualiter plorantes, o quales voces et clamores et suspiria dantes, sicut orphani recedebant ... dicebant: *O magister bone et dulcis pater, o be-nigne domine, quomodo ita sepa-ramur a te ...? quo ibimus, Domi-nes?* HAEC ET MULTA SIMILIA DICERE POTERANT... (PL 94, col. 563).

No és possible ací seguir puntualment totes les coincidències, que anoto per altra banda en la meva edició, i esmentaré només les més importants. Per a major vilipendi el seguici entra a Jerusalem «per la Porta Daurada... per la qual sols quatre dies passaven que ab solemne feste eren entrat e adorat

rey de Judea» (Quart, loc. cit., i VCC, *ibid.*), com repeteix Sor Isabel (VCV, *ibid.*, 289). El criat qui «volent complaire» Anàs (VCE, IX, c. 84) galtejà Crist, era Malc:

Bé fon açí veritat lo parlar de Jeremies qui diu: *Dabit percutienti se maxillam ...*, e conexent que era aquell mateix Malcus a qui havia restituïda la orella ... creix- qué ... en dolor per la gran des-conexença del benefici... (VCV, c. 158, II, 293).

...cujus sanaverat auriculam, ingratus accepti benefici ... In qua alapa impleta est prophetia illa *Dabit percutienti se maxillas...* (VCC, II, c. 60, 2; IV, 36).

La contemplació dels rials tractes infligits al Salvador permetia perllongar quasi «ad infinitum» cada escena introduint innombrables dades que no figuren als evangelis. Crist és llançat a terra, trepitjat, etc. (VCE, IX, c. 85 i VCV, c. 161, II, 301). Té interès el soliloqui de sant Pere «dins una pregonja cova» on plora la seva traïció (VCV, c. 160, II, 291-299), del qual Eiximenis Índica una possible font:

De açò (de la penitència de sant Pere), emperò, pots veure pus largament en lo libre qui s'appella *Itineri de Clement. Lo plant que Sent Pere dien que féu en la dita cova, penident-se de son peccat be legit, e és de fort gran pietat e molt provocatiu a plorar*, mes, per tal cant és lonch, no lo he posat... (VCE, IX, c. 88).

L'abadessa valenciana novel·la dramàticament l'inversemblant diàleg de Crist amb sant Joan (VCV, c. 162, II, 304-309), el qual s'ha introduït furtivament en «una carçre subterrànea que era aquí en lo pati», que no és altre que la suposada «càrcer bisbal» (VCE, IX, c. 85), o «quemdam carcerem ibi subtus solàrium», citada en les MVC, c. 74, 602, i descriu com l'evangelista vagava trànsit de dolor pels carrerons, dirigint-se a la casa de la Magdalena, per a comunicar la notícia a la Verge Maria.⁴⁸ El capítol 163 (II, 309-314) és una notable amplificació del c. 75 de les MVC (603 ss.):

⁴⁸ Vid. ara Albert HAUF (ed.), *Contemplació de la Passió de nostre*

Interim autem Joanne vadit ad Dominam et socias in domum Magdalena... et narrat cuneta quae Domino et discipulis contigerunt. Tune indicibilis planctus, ejulatus et clamor factus est ibi...

La confrontació de les frases i exclamacions anotades en la VCV i en la VCE (IX, c. 89) mostra la flexibilitat i major o menor prolixitat amb què ambdós autors catalans aprofiten mòduls preexistents en la «Istòria piadosa» o MVC. Una vegada més es comprova que *allò important no és la fidelitat textual sinó la pauta marcada*: «HAEC ET ... SIMILIA orabat Domina ...» i l'èmfasi en el «COMPATERE nunc ei, quam sic cernis afflictam» (MVC, *ibid.*, 603).

La meditació de la flagel·lació és un altre bon exemple de les llicències interpretatives permeses a tota ment devota:

Non enim fuit cure evangelistis nisi substantialia mortis Christi retexere: *cetera cogitanda reliquentes menti devote et inspirationi eterne...* (AVCJ, IV, c. 11, 315b).

El punt de partida sembla ser de bell nou el Ps. Bona - ventura:

...e aquell delicatíssim cos, qui era <i>speciosus forma pre filiis hominum</i> , restà tot nuu en presència de tota aquella maleyta gent... (VCV, c. 168, II, 328)	Stat nudus coram ómnibus juvenis elegans et verecundus, <i>speciosus forma prae filiis hominum...</i> (MVC, c. 76, 603, i VCC, II, c. 62, 9; IV, 71).
---	---

Sor Isabel segueix, segons sembla, un comentari de Crisòstom en afirmar que els jueus subornaren els botxins perquè no es posés límit al nombre dels assots, fins que intervé un oficial tallant els lligams de Crist amb l'espasa. El Senyor busca després els vestits escampats pel pati per a cobrir la seva nuesa (cf. amb MVC i VCE, IX, c. 96).⁴⁹ Eiximenis suposa que la

---

Senyor Jesucrist. Text religiós del segle XVI, «Biblioteca Escrinys de textos medievals breus», 6 (Barcelona 1982), 42-43.

⁴⁹ *Ibid.*, 4647. La d'Àgreda no pot acceptar aquesta tradició que

Verge es trobava entre els espectadors, Sor Isabel prefereix utilitzar sant Joan com a contacte fins que s'inicia el seguici i mare i fill es veuen camí del calvari:

... començà de exir per la porta de la cort, acompanyat ab dos ladres e la trompeta davant... (VCV, c. 174, II, 356).

...lo acompanyaren ab dos ladres ... de aquí exint ab so de trompeta, a la porta de la cort... (VCE, IX, c. 99)

... se parlaren de aquell parlar que-s practica en Parady's, sens mitjà de lengua... (*ibid.*, 361).

....no-y fou fretura parlar, car aquelles dues ànimes se parlaven de un lenguatge celestial ... de parlar sens lengua... (*ibid.*, c. 100).

Sor Isabel recrea aquest diàleg mut (*ibid.*, 362-363) entre Maria, desmaiada, i Jesús caigut amb la creu al damunt, i es mostra coneixedora de la tradició iconogràfica i topogràfica, ja que en el lloc on esdevingué el succés al·legat i Jesús, segons la llegenda pietosa, fou assegut «en una pedra que aquí era» hom va bastir-hi, segons Uberty i «quadam historia fidedigna» citada per ell, l'església de «Santa Maria de Spasmo», prop de la qual podia veure's la famosa pedra (AVCJ, IV, c. 12, 315 b).

En la meditació sobre la crucifixió Sor Isabel continua parafrasejant i amplificant el text de les MVC/MPC, al temps que aprofita les glosses de Landulf i insisteix en tot allò més patètic:⁵⁰

---

coneix molt bé en rebutjar-la tallantment: «... aviendo inquirido la verdad», assegura que «los verdugos intentaron este agravio de la total desnudez de su cuerpo... y llegaron a querer despojarle de aquellos paños de honestidad... Pero no lo pudieron conseguir, porque en llegando a tocarlos, se les quedaban los brazos yertos y elados...» A més, quan li oculten els vestits, els àngels els hi tornen, etc., etc. (MCD, 2a. part, llibre 6, c. 20; II, pàg. 478a, núm. 1338).

⁵⁰ Escena representada en la famosa Holkham Bible, vid. W. O. HASSALL, *The Holkham Bible* (London 1954), f. 32v, encara que se suposa que Jesús estava ja clavat en la creu. Cf. amb la *Contemplació*, p. 53, MVC, c. 76, pàg. 605, i la VCC, II, c. 63, 4; IV, p. 95; Ps. Beda, col. 556; Ps. Anselm, PL 159, col. 282; la paraula «pegada» es troba en el mateix context («la gonella se tenia pegada ab la carn...») en les

... fon despullat, no sens molta dolor e pena, car la roba stava pegada a la sua persona per la multitud de les nafres dels açots que sofferts havia; e tirant la dita roba sens neguna pietat, totes esclataren, e aquell cors sagrat fon cubert de sanch. E sufferí... extrema dolor... E la dolorosa Mare, forçada per amor e dolor..., travessant per mig de aquella gent, volgué's acostar al seu amat Fill... E vehent-lo així turmentat e envergonyit, nuu e cubert de sanch, agenollà's e abraçà'l., e levant-se una tovallola que portava al cap lançada sobre l'altra ligaça, cenyia ab molta amor al seu Fill, pus ab aldre no podia cobrir la sua nuditat... (VCV, c. 177, II, 367-368).

... fo, donch, despullat nuu devant... tota aquella multitud del poblé ... per lo qual despullament les frac- tures e naffres del seu beneyt cors foren renovades, e d'ellas axí sanch novellament, per tal com los draps s'eren aferrats a les naffres ... la sua beneyta Mare ... segons que dien alguns, acostà's a Ell molt humilment e cobrí-li ab lo vel del seu cap aquella partida del seu cors, la qual tench cuberta cant tot nuu era e despullat... (ms. 78 ACA, IV, c. 18).

... despullaren-lo tot nuu ... e com la jusana se tengués ab la carn, per la sanch qui li era exida ... per tal, despullant-se la dita ves- tidura, les plaguas aquelles li re- novellaren, de què sufferí gran dolor ... E com apparegués tot nuu, car dien aci alguns que aquells qui l'havien flagellat li havien pre- ses les bragues, e dien aquí que com la gloriosa mare sua lo veés tot descubert, per vigor de sperit trancha, passant tota aquella mul- titud, e levant-se lo vel del cap, cobrí les sues parts vergonyoses... (VCE, IX, c. 101).

Obres atribuïdes a St. PERE PASQUAL, 3 vols. (Roma 1906-1907), I, 74, en Bernat FENOLLAR, *Istòria de la Passió*, ed. de Francesc MARTÍ GRAJALES (València 1912), 101: «... Y estant ab les plagues, les robes pegades Tirant turmentaven, ses carns delicades Y totes de sanchs, les feren brollar ... Tot nuu lo tenien, davant tot lo poble Per dar-li vergonya, més pena y turment ... Lavós acostà's, sa mare molt santa Levant-se del cap, lo seu vel sagrat Y aquell pes cobrí, sentint pena tanta...» Fenollar dedicà la seva obra a Sor Isabel i el seu llarg poema adopta puntualment temes i motius de la VCV, facilitant encara més, en posar en boca de diversos personatges estrofes alternades, el pas de la contemplació al teatre. Anoto en la meua edició aquestos contactes, entre els quals cal destacar el paper de Misericòrdia i Justícia, 73-89. Vid. c. 7 d'aquest mateix volum.

Mentre preparen la creu, els botxins tanquen Jesús «axí nuu com stava, dins una coveta que aquí era cavada dins una roca» (*ibid.*, 369), dada que Landulf agafà d'alguna descripció dels sants llocs: «sub isto loco est locus carceris Christi, *ubi stetit ligatus, quando praeparabatur crux* (VCC, II, c. 63, 2; IV, 94).

El quadre de la crucifixió es basa també en el Cartoixà.⁵¹

E, stant la dita creu en terra, lançaren lo Senyor damunt aquella sens neguna pietat, fent-li estendre los braços per pendre mesura dels forats que volien barrinar, e après feren-lo levar ... E, fets dits forats ... feren estendre lo Senyor ...sobre la creu, que stava en ter-ra, e prengueren la sua mà dreta e ab un clau gros e despuntat cla-varen-la stretament ... E venint al altra mà, trobaren que no bastava al forat que en la creu havien fet, per lo arruçament dels nirvis ... e lavós, aquells ministres rabiosos, pijors que bèsties feres, prenguéren una corda, e, ligada al braç ..., tiraren tant fort ... que tots los ossos dels seus delicats braços e pits foren desjuncts en manera que-s podien bé contar caseu per si. E fon complida la prophetia de Davit qui diu: «*Dinumeraverunt* 384 omnia ossa mea... (VCV, c. 178, II, 370).

Et nudus súper lignum crucis quae in terra erat posita, dire projectus, crudeliter expansus et tractus, strictissime in modum pellis hinc inde est extensus. Dicitur enim, quod foramina fecerunt prius in cruce, et quia brachia et pedes Christi non poterant foramina attingere, ideo ligatis funibus in brachiis et pedibus tantum traxerunt, ac dulces manus et pedes ita atrociter extenderunt, quod omnes juncturas ossium dinumerari poterunt, juxta illud Psalmistae: Dinumeraverunt omnia ossa mea... (VCC, II, c. 63, 5; IV, 98).

Es tracta, en efecte, de la versió més difosa en la iconografia llatina, naturalment exagerada i retocada en les VC posteriors.

Pot dir-se que s'utilitza ací una tècnica cinematogràfica, centrant l'atenció, com si fos el focus d'una càmera i

---

⁵¹ Cf. amb la *Contemplació*, 53-54, Sor Maria d'Àgreda sembla conèixer la VCV, sols que amb la seva barroca tendència a l'exageració acumula els detalls sàdics: «Los sayones hacen tumbar a Cristo sobre la cruz, para señalar los barrenos », li ordenen incorporar-se i una vegada enlestits l'obliguen a estirar-se de bell nou. Claven la mà dreta «con un clavo esquinado y grueso» i després «para clavarle la otra mano no alcançava el braco al agujero; porque los nervios se le avian encongado» i usaren una cadena «tirando de ella con gran fuerza y crueldad» (MCD, 2a. part, llibre 6, c. 20, II, pp. 495-496). Tant ella com Fonseca (VCF, ff. 332-332v) imaginien també que giraren la creu «cogiendo debaxo contra la tierra» al crucificat, etc., etc.

HAUF I VALLS, A.G., “Teologia i fantasia: la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena i la tradició de les «*Vitae Christi*» medievals”, en *D'Eiximenis a sor Isabel de Villena. Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat Institut de Filologia Valenciana Institut de Filologia Valenciana, 1990, pp. 323-397

combinant els efectes visuals amb els sons. Presenciem l'escena des de la perspectiva de Maria i amb els seus propis sentits. Alguns d'aquests efectes es troben ja en el llibre d'Eiximenis:

E la dolorosa senyora Mare sua, qui stava esmortida, ab lo gran brogit ... retornà; e *sentint los grans colps del martell, travessada per dolor*, treballava per veure lo seu Fill ... E, mirant, ... véu la una mà ... clavada ... blava e inflada ... *brollant sang* en gran abundància; e, mirant ... tornà's a esmortir ... no podent ... sofferir tanta *dolor*... (VCV, c. 178, 371).

Lo terç punt és pensar quant aquella sagrada Mare sua *oïa aquells colps que daven tan grans ab los martells* sobre los claus, trancant los preciosos membres del seu Fill, quanta *dolor* e compassió *travassava* la sua ànima, e majorment *quant viu tanta sanch exir* de les precioses naffras... (VCE, IX, c. 101).

Era un tòpic exegètic suposar que Crist fou col·locat entre dos malfactors per instigació judaica i per a humiliar-lo. De fet s'acomplí d'aquesta manera una profecia d'Isaïes. Landulf i la valenciana coincideixen en aquesta glossa:

... créxer la vergonya e vituperi del Senyor ... perquè fos cregut per los miradors que, axí com ab ells era acompanyat en la manera de la mort, axí era culpable en los crims de què aquells eren diffamats e a mort sentenciats ... ab tot que sa senyoria ha permès açò per gran misteri, volent morir en companyia de peccadors per

Sed quantum ad intentionem Judaeorum, hoc factum est ei, ad ignominiam et opprobium ut scilicet causa mortis ejus, similis judicaretur causae mortis latronum, ac particeps in malefactis eorum videretur. Sed si ad mysterium attendatur ... Ipse vero hoc permisit, et cum peccatoribus voluit cruci-

mostrar clarament que no avorria los peccadors, ans moria per justificar e reconciliar-los ab lo seu Pare, e que fos complit ço que era prophetitizat per Ysaïes, dient: *Et cum sceleratis reputatus est...* (VCC, c. 180, II, 378).

figi, ut ostenderet se pro peccatoribus pati et mori; et ut impleretur Scriptura Isaiae, quae diu ante dixerat: *Et cum sceleratis reputatus est...* (VCV, II, c. 63, 15; IV, 103, i Quart, f. 63).

Té ara interès fer notar de quina manera la narradora se serveix a més de la Verge per a comentar la situació i guiar el lector, mitjançant preguntes efusives, cap a allò que Landulf anomena el «documentum» o informació i profit espiritual, de forma que la teoria resulta més fàcilment assimilable:

O ànimes devotes. Siau inclinades a fàcilment perdonar totes les injúries per exemple del Creador vostre. Escoltau aquella dolça veu,

HAUF I VALLS, A.G., “Teologia i fantasia: la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena i la tradició de les «*Vitae Christi*» medievals”, en *D'Eiximenis a sor Isabel de Villena. Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat Institut de Filologia Valenciana Institut de Filologia Valenciana, 1990, pp. 323-397

en mig dels turments de la creu, perdonant aquells qui no havien ànsia de demanar-li perdó, e hajau grandissima vergonya de retenir neguna malvolença ne desig de venjança, sol per un moment! Sia lo cor vostre amollit, segons diu lo psalmista: Hodie, si vocem Domini audieritis, nolite obdurare corda vestra... (VCV, c. 180, II, 383).

Per hoc verbum Domini primum docemur petentes nos cito exaudire, injuriasque remittere, et *vindictas non expetere*, ac etiam pro inimicis intercederé et oraré, eosque diligere. Ad verbum igitur tantae pietatis *amolliat* cor nostrum, sicut dicitur in Psalmo: *Hodie si vocem Domini audieritis, nolite obdurare corda vestra*, ut dimittamus offensas debitoribus et injuriatoribus nostris... (VCC, II, c. 63, 29; IV, 113, i Quart, f. 54v).

Això no obsta que sigui sovint la mateixa autora la que introdueix el comentari.

Tot plegat no fa la impressió que Sor Isabel aprofiti la versió catalana de Roís de Corella:

Car Abraam cregué a nostre Senyor Déu parlant-li del cel stant en la senyoria sua; vós no-l haveu vist en tal stat, ans en supplici de mort ab vós *acompanyat*, e haveu-lo com a rey v Senyor *confessat*. Ysaÿes cregué veent-lo *súper solium excelsum et elevatum*; vós certament no-l haveu vist seure en cadira real, ans tot nuu en la creu *clavat*, e aquí com a magnífich e larch donador la en-

trada del seu regne li haveu *demanat*. Cregué Ezechiél, quant lo véu que los seraphins staven sots los seus peus e tota la terra era plena de la magestat sua; no·l haveu vós vist en tan alta *dignitat* ans per los hòmens escarnit e *vituperat*, e aquí com a Déu e donador de glòria lo haveu confessat. E cregué Moysès hoint la veu de nostre Senyor en mig de la gavarrera cremant; no·l haveu vós vist usar de tanta potència... (VCV, c. 181, II, 385-386).

Credidit Abraham Deo, non sub tali conditione pósito, sed de coelo loquenti; credidit Isaias, sed sedenti *super solium excelsum et elevatum*; credidit Ezechiél, sed ei súper quem Cherubim contemplatus est; credidit et Moyses, sed in medio ignis loquentis. Sed iste videt Salvatorem non in regali throno, sed in poena sociatum la-tronibus; videt in cruce pendentem, et orat quasi in coelis sedentem... (VCC, II, c. 63; IV, 115a).

Cregué Abram, però parlant-li del cel Déu encara no fet home; cregué Moysès a Déu, qui de mig del foch sens cremar la carga miracolosament li parlava; cregué Ysaïes, però contemplant a Déu segut en alta cadira; cregué Ezechiél, però mirant de chirobins revelació excelsa; cregué lo ladre mirant Jesús, no en real cadira, mas acompanyat de ladres en la pena; mira'l clavat en la creu e prega'l, confessa'l hi adora'l com si'l miràs segut en lo cel... (Quart, f. 70).

El que sí que sembla evident és que Sor Isabel aconsegueix d'intercalar en la narració-corrent meditativa la doctrina que en la VCC i en la VCE s'acumula com en un enorme magatzem.

10. DE LA MORT DE CRIST A L'ASSUMPCIÓ DE MARIA

Eiximenis resumeix, seguint un tal Graecus, els esdeveniments que precediren la mort de Jesús, el qual, abans de morir, envià una ambaixada al Pare, exposant que havia acomplert la seva missió i demanant-li que revoqués la sentència contra la humanitat pecadora. Sols en saber-se atès inclinà el cap i morí mentre Maria contemplava en èxtasi el seu triomf apoteòsic (VCE, IX, 104 i 118). Sor Isabel expandeix aquestes

idees, precisant que l'ambaixador fou sant Miquel (VCV, c. 185, II, 397-401), però sense retornar a la veta al·legòrica.

Al motiu del «bell ball de donzelles excel·lentment vestides qui acostaren-se totes per orde al Salvador, besant-li los peus, fins Humilitat, qui·l besà en la man dreta, e Pasciència en la esquerra, e Caritat en la boca...» (VCE, IX, c. 108), que Eiximenis diu copiar del «contemplatiu Esicitus»⁵² i a la gloriosa desfilada de les jerarquies angèliques: «E cascuna de les santas jerarchies offerí-li special joyel de part del seu Pare» (VCE, IX, 117)⁵³ i dels sants que «se acostaren tots, qui eren innumerables, al preciós cors de Jesucrist e tot quant hi havia o volien veure e demanar la rahó e causa al Senyor ...» (VCE, IX, c. 123), corresponen en la VCV els balls dels àngels i dels Sants Pares que han obtingut per intercessió de les dones («qui per natura són pus amables que los hòmens», c. 201, II, 49), la gràcia de poder adorar el cos del Salvador. Aquesta llarguíssima meditació, que és una altra correlació sistemàtica comparable a la que el traductor de la versió catalana procedent de Sant Cugat afegí en els vint-i-dos capítols del llibre cinquè, culmina amb la reunió d'Eva i Maria, amb santa Anna, en la muntanya del Calvari (VCV, c. 205, 59-62). Sor Isabel necessita també vint-i-un capítols per a fer-nos considerar allò esdevingut en el pla sobrenatural, mentre que el resum d'Eiximenis no passa de tres.

Tornats al pla terrenal, continuem detectant ressons directes de les MVC, c. 80-81, en els c. 209-213, ara fàcils de confrontar, gràcies a l'edició de la *Contemplació*.⁵⁴ Són evidents els retocs femenins, com el vestit d'«orlanda» per a cobrir a Jesu-

---

⁵² Que recorda *el Sermó in die Sanciō Paschae* de sant BERNAT, PL 183, col. 275s, del qual crec que prové un tros que cita LANDULF, VCC, c. 63, 14, IV, 103: «His ergo quatuor virtutum gemnis, quatuor brachia crucis decorantur. Supereminens est caritas, a dextris, obedientia, a sinistris, patientia, in profundo, radix omnium virtutum, humilitas...»

⁵³ És la idea que també utilitza Sor Isabel en la correlació sistemàtica a la qual m'he refent en l'apartat 3 del present capítol.

⁵⁴ Pàgs. 62-73.

crist, la previsió de vestits de dol per a les dones del seguici fúnebre, etc., etc.

El plany de Maria (VCV, c. 219-220, III, 99-105) és una contemplació dels membres de Crist basada en un sermó literalment incorporat en el c. 85 de les MVC (615) i en la VCC (II, c. 65, 6; IV, 145) i que té equivalència en Uberty (AVJC, IV, c. 22, 334) i la VCE (IX, c. 216).⁵⁵ La descripció del sepulcre de Jesús s'avé amb la de Landulf (VCC, II, c. 66, 6; IV, 150) i la *Historia Scholastica* de Comestor, c.181, si bé la referència a «una gran pedra» o «pedra marbre» (VCV, c. 222), recorda el que diu Eiximenis (IX, c. 128) sobre «una bella pedra gran e lisa, que si ensenya encara en la sgleya del Sant Sepulcre...». Els capítols que segueixen (225-232) semblen també inspirats en les MVC, c. 83-84, 610-612, amb alguna possible influència del text de la VCE, IX, c. 129-130. Acte seguit s'obre un altre parèntesi, per a evocar, en el pla sobrenatural, allò esdevingut en els Llimbs abans de la Resurrecció de Jesús (VCV, c. 234-240, III, 148-182) i es dilata de nou la meditació, que en les MVC ve insinuada en unes poques línies:

*Cogita bene de his, et admirare... Jubilaverunt autem sancti pa-tres in suo adventu, et repleti sunt jucunditati immensa ... et stabant in canticis et laudibus coram eo, quas laudes potes hoc modo meditar't: imaginando eos, ac si essent cum corporibus suis...; similiter et animam illam benignissimam Domini nostri... (MVC, c. 85, 613a).*⁵⁶

---

⁵⁵ Dono a conèixer aquests textos com apèndix dins Joan EIXEMENO, *Contemplació*, 113-122. Vegeu c. 1, n. 76 d'aquest volum.

⁵⁶ Cf. amb la llibertat imaginativa que preconitza Uberty. Després d'oferir-nos un mostrari de textos litúrgics que posa en boca dels Pares dels Llimbs, comenta en una preciosa advertència utilíssima per a la comprensió de la teoria de la meditació: «Licet autem ibi non oporteat esse tales voces formalas, tamen nostra devotio que divina non capit nisi circumvelationibus a Scriptura sancta ad nostram condensationem expressis, istas voces et replicationes psalmodum prophetiarum et cantuum format sibi ad proprium excitandum affectum... INFINITAS AUTEM ADAPTATIONES SCRIPTURE POTES TIBI IN HIS, O

Sor Isabel expressa aquests sentiments de joia, admiració, lloances, etc., imaginant una processó solemne que acompanya Crist sota pal·li. Els monarques solien fer d'aquesta manera la seva entrada triomfal en les ciutats conquistades i, com és sabut, sostenir els bordons del pal·li era un honor concedit als personatges principals. Un exemple plàstic que ve tot d'una a la memòria és el de l'apoteòsica entrada d'Alfons el Magnànim a Nàpols, esdeveniment immortalitzat en les Cròniques i en els esplèndids relleus renaixentistes de Francesco Laurana. Sor Isabel crea de bell nou una correlació i un ordre sistemàtic, i fa que vuit patriarques portin els vuit bordons i que cada un d'ells expressi el seu goig amb una frase memorable. L'esplèndida comitiva acompanya el Salvador a visitar la seva mare en un acte de gentil cortesia del qual res no diuen els evangelistes, però ben acceptat per la tradició i per les MVC, c. 86, 617 a.⁵⁷

Segueixen les aparicions narrades a l'evangeli. Moltíssimes de les citacions llatines procedents dels comentaristes més famosos: Orígenes, sant Bernat, sant Gregori, sant Jeroni, etc.; acumulades sistemàticament en les VCC, *Catena* i tractats semblants, s'usen ara amb major insistència, fet que m'ha obligat a compulsar la compilació de Landulf amb la VCV. Apunto algunes de les coincidències textuais més importants entre ambdós llibres:

DEVOTA ANIMA, FABRICARE...» (AVCJ, IV, c. 27, 341-342). Això és, precisament, el que fa Sor Isabel.

⁵⁷ VCV, c. 237: III, 164-169. Mentre els àngels canten el «Regina coeli lactare», tal com era costum fer en la processó anomenada del «trobament», que tenia lloc molt de matí, el diumenge de Pasqua en les regions de parla catalana, i en especial a Mallorca. La raó que dona Sor Isabel per a imaginar aquesta situació pot llegir-se en Ubertí, AVCJ, c. 29, 250a: «Quia vero de sacre Matris sue consolatione aliqua post resurrectionem nihil evangèlica narrat historia, non inde credendum est quod Iesus... oblitus sit solacium excessivum illi impenderé, quam so-lam noverat sue mortis in plenitudine amaritudines degustasse...»

390

VCV, c.242,	III, 185,	6156:	VCC, II, c. 72;	IV, 193	
» »	187,	6205:	» »	» 194:	«Unde Orígenes...»
» »	188,	6240:	» »	» 195	
» »	»,	6249:	» »	» 194:	«Unde Bernardus...»
» »	189,	6270:	» »	» 196	
» »	190,	6300:	» »	» 197:	«Haec Orígenes.»
» »	»,	6320:	» »	» »:	«Ambrosius»
» c.243,	III, 191,	6363:	» » c. 73;	» 198:	«...ubi Hierony-
					mus...»
» »	193,	6409:	» »	» » 200:	«...secundum Gre-
					gorium.»
» c.246,	III, 206,	6859:	» » c. 76;	» 209:	«Beda»
» »	»	6871:	» »	» » »	»
» »	»,	6876:	» »	» » »	»
» »	207,	6883:	» »	» » 210:	»
» »	»	6912:	» »	» » » :	«assuetam ejus con-
					suetudinem...»
» c. 247,	210,	7005:	» » c. 77;	» 214	
» »	*,	7011:	» »	» » 215	
» c. 249,	215,	7184:	» » c. 78;	» 222	
VCV, c. 249,	215,	7184:	VCC, II, c. 78;	IV. 222	
» »		7200:		» »	
» c. 258,	243,	8100:	» » c. 82;	» 253:	«Unde Ambro-
					sius...»
» »	»	8124:	» »	» » 254:	«Unde ait August-
					tinus...»
» c. 281,	321,	10753	» » c. 86;	» 287:	«Unde Hierony-
					:

El resultat d'aquesta cala prova que la coincidència en els materials és indubtable i sembla indicar un contacte directe o indirecte que crida l'atenció a partir del capítol 62 de la segona part de la VCC. La màxima concentració d'extractes patristics comuns usats en el mateix context es troba en els capítols 72, 73, 76, 77, 82 i 86 del Cartoixà. La dada sembla reveladora i pot servir de suport a la tesi que Sor Isabel conegué bé l'última part de l'obra de Landulf, que fou precisament la primera a publicar-se en versió catalana. Seria còmode afirmar que Sor Isabel es deixà influir al principi per la VCE, i al final per la VCC, i que tingué sempre davant les MVC. Còmode, però un poc imprudent, ja que no és possible descartar la possibilitat que entre Landulf i Sor Isabel hi hagués una «catena» de comentaris organitzats en una mateixa seqüència. Al cap i a la

fi la VCC no és més que una enorme compilació de textos, encaixats pacientment engalzats. Entre la monja valenciana í Eiximenis sospito que hi havia també tot un ric substrat de meditacions i contemplacions poc menys que ignorat. El cas és que, fins í tot si acceptéssim els possibles contactes, ni Landulf ni Eiximenis influïren de manera decisiva en l'estructura de la VCV. El que ja sembla més obvi és que les MVC constitueixen un nucli de cabdal importància per al desenvolupament de les tres VC abans esmentades. Landulf i Eiximenis aprofiten, si no vaig errat, la font franciscana copiant o traduint fragments sencers, mentre que Sor Isabel prefereix amplificar i novel·lar amb major llibertat creadora.

Si centrem l'atenció en la taula on hem especificat els llocs comuns entre la VCV i la VCC, descobrim que els buits que és possible detectar-hi (c. 249-257; 250-273) s'omplen amb meditacions relacionables amb les MVC, o textos semblants, í que Sor Isabel contínuament assimila temes i motius, que expandeix, parafraseja o tradueix més o menys textualment. Compari's el c. 250 (III, 218-222), en el qual es descriu com Crist acomiadant-se d'Elies i Enoc sopa amb Maria i amb els apòstols abans de la seva ascensió, amb la narració continguda en les MVC (c. 97, 623-624). L'abadessa de la Trinitat capta al vol les possibilitats indicades per l'autor de les MVC:

<p>... <i>quid autem dicam de matre juxta eum prandente? ... An non credis, quod ad haec verba ... reclinaret caput suum súper filium, et recumberet súper pectus ejus? ... Compice eos bene, et cuncta quae fiunt</i></p>	<p>E seya sa Magestat al costat de la senyora Mare sua ... E, dient açò la Senyora posà lo cap sobre los pits del senyor Fill seu, qui de prop li seya, e abraça'l stretament... (<i>ibid.</i>, 220).</p>
--	---

I no es limita a mirar passivament els fets, sinó que imagina també les *sentències i discursos* de tots els personatges. De semblant manera recrea els últims moments de Crist en la terra. Els àngels, presidits pel «camarlench», sant Miquel («*Michael praepositus Paradisi*», MVC, *ibid.*, 624) reten home -

natge a Maria, juntament amb Adam i el mateix Jesús. En realitat, els c. 251-255 de la VCV podrien basar-se en allò suggerit per les MVC, loc. cit.:

Conspice nunc eos bene, et cuncta quae fiunt. Considera nibilo-minus sanctos patres ibidem existentes, invisibiliter tamen, quo-modo libenter et reverenter intuentur Dominam, et affectuose benedicunt, per quam tantum beneficium consecuti sunt; quomodo etiam intuentur illos excelsos púgiles et duces divini exercitus.. . (loc. cit., 624-625).

Crist s'acomiada personalment de la seva mare, de sant Pere, sant Joan i de la resta d'apòstols, i molt especialment de la «seràphica Magdalena» (VCV, c. 257, III, 238-240), d'acord amb allò apuntat per Ubertí en una breu línia de l'AVCJ (IV, c. 32, 362 a):

Potes etiam cogitare quo et ipsa Magdalena et dilectus Ioannes et apostolorum princeps Petrus et alii multa Christo potuerunt dicere, et multas consolationes ab ipso recipere. Que magis cogitanda sunt quam scribenda...

Sor Isabel, i en això radicava precisament l'interès del seu llibre, pensa que no basta anotar l'esquema, que cal desenvolupar-lo, i per això no escatima espai (un total de deu capítols!) a l'entrada de Crist en el cel (VCV, 259-268). Eiximenis documenta que existien contemplacions detallades sobre el diàleg imaginari entre el Pare i el Fill, destinades a «encendre la devoció dels lechs» (VCE, X, III, c. 6), però, a jutjar per les citacions llatines que intercala, Sor Isabel desenvolupa un esquema no molt allunyat del que deixà apuntat Ubertí:⁵⁸

Rex noster Christus intonat alta voce: *Pater, manifestavi nomen tuum hominibus* quos dedisti mihi de mundo, nunc autem pro eis rogo, non pro mundo, quia ad te

E, venint ... adorà lo seu Pare ... dient: ... «Pater, manifestavi nomen tuum hominibus, opus consumavi quod dedisti mihi ut faciam. ... Et ecce venio ad te: clarifica

⁵⁸ Vid. també el que donen les MVC, c. 97, 625-626.

venio perenniter regnaturus. Clarifica me pater apud te ipsum ... opus consumavi quod dedisti mihi ... Ad hoc Pater benignus et pius potuit responderé: «Fili, si cut asseris, tu semper mecum es ... et ego clarificavi te in gloriosa resurrectione, et iterum clarificabo ... Sede a dextris meis (loc. cit., 363).

me tu, Pater ...» E la Magestat del Pare ... dix-li: «Clarificavi et iterum clarificabo». Volent dir, etc. (VCV, c. 259, III, 246-247).

La Idea d'organitzar unes festes de diversos dies per a rebre donar seient als Pares alliberats dels Llimbs entre les jerarquies angèliques, mitjançant un altre ordre i una altra correlació sistemàtica (VCV, c. 260-268, III, 249-276), la trobem, amb un lleuger canvi, en les MVC:

Duravit autem gaudium et exultatio tanti festi usque ad diem Pentecostes. *Et per hunc modum potest meditari...* tamen prima die usque ad aliam sextam sequentis diei angeli fecerunt singulariter festum... Secunda die fecerunt Archangeli. Tertia Principatus. Quarta Potestates. Quinta Virtutes. Sexta Dominationes. Séptima Throni. Octava Cherubim. Nona Seraphim... Et sic haec dura-verunt usque ad sextam sabbati vigiliae Pentecostes... (c. 97, 627).

Finalment, la font dels últims capítols de la VCC crec que cal cercar-la en els *Actes dels Apòstols* i les llegendes de la vida de Maria recollides en els apòcrifs assumpcionistes.⁵⁹ Per desgràcia el llibre restà truncat a causa de la mort de l'autora, que sabé donar la seva empremta personal als materials apòcrifs introduint de nou l'al·legoria abans de tancar el llibre. L'àngel amb la palma tradicional és la resposta divina a l'ambaixada

---

⁵⁹ Maria es retirà a viure en una cel·la pròxima a la de sant Joan, qui hi celebrava missa (VCC, II, c. 86, I; IV, 285; VCE, X, V, c. 7; VCV, c. 275, III, 301-303); visitava els sants llocs (VCC i VCE, loc. cit.; VCV, c. 277, III, 307-310), aconsellant els apòstols i inspirant els evangelistes, arribant a haver de demanar a sant Joan que no permetés que vinguessin a veure-la, perquè, segons Dionís Areopagita, podrien adorar-la com a Déu, etc. (VCV, c. 278, 310-313; VCE, X, V, c. 4 i 6; AVCJ, IV, c. 38, 398, etc.).

de la donzella Oració davant la Trinitat (VCV, c. 279, III, 315). Maria retarda el seu comiat (c. 283-286, III, 329-349) fins que arriba la comitiva celestial, amb sant Miquel i els àngels, «mostrant-se tots en forma humana per consolació e alegria de la Senyora...» (c. 287, III, 349). Aquests no es limiten a fer-li «genuflexions e inclinacions aitals com súbdits fan contínuament en lo món a llurs naturals senyors...» (VCE, X, V, c. 14), sinó que arriben fins i tot a preparar una estrada i a presentar obsequis reals. D'aquesta manera la meditació cobra una altra vegada caràcter de representació teatral litúrgica en dir Crist a la seva mare: «Veni coronaberis», «Veni de Libano» (VCV, c. 289 i 291, III, 354 i 363), paraules del *Càntic dels Càntics* a les quals, d'acord amb l'esquema que ens brinda la narració assumpcionista de la *Legenda Áurea*, de no haver-se tallat ací abruptament la narració, Maria hauria contestat: «Ecce venio...».⁶⁰

11. CONCLUSIÓ

En conclusió: Sor Isabel es proposa d'excitar l'afecte, provocar el col·loqui amorós, canalitzar el sentiment i la imaginació cap a l'amor de Crist. A aquest fi subordina la doctrina i la informació. L'ús libèrrim de la fantasia i una coherent combinació de textos litúrgics, patrístics i escripturístics, enfilats com a pedres precioses en un brodat riquíssim, *permeten de convertir el procés de la redempció humana en un drama còsmic desen-*

---

⁶⁰ Op. cit., c. 119 (114), 507: «Tunc cantor ómnibus intonavit di-cens excellentius: veni de Libano sponsa, veni de Libano, coronaberis. Et illa: ecce venio...» Cf. amb el moment escènic IX de la Representació de Madona Santa Maria, ed. d'Amadeu J. SOBERANAS (Selva del Camp 1983), 37: «Vine, amiga molt placent. ... Sposa mia, sus del lit... Corona-t donaré real que sia a tu perpetual» Maria accedeix dient: «A tu responch, lo meu Senyor, aparellat és lo meu cor..., etc.» (Cf. ara el fonamental treball de Josep ROMEU I FIGUERAS, *El teatre assumpcionista de tècnica medieval als Països catalans. Miscel·lània Aramon i Serra*, IV (Barcelona 1984), EUC, XXVI (1984), 239-278.

volupat en la ment del qui contempla. L'autora, que segons una tradició encara conservada en el seu convent havia confeccionat amb les seves pròpies mans unes pintures i també una sèrie de quadres teixits o brodats sobre la VC, per a servir d'ajuda visual al seu text, aprofita la força suggestiva de l'al·legoria i de la lliure associació d'idees. Assimila allò millor de les «Glosses» i meditacions anteriors, però a diferència d'Eiximenis i de Landulf no s'amaga darrera dels noms de les autoritats que cita. Per una banda la tendresa femenina, el patetisme, troba expressió en efusives «exclamacions» i contemplacions, en un llenguatge col·loquial i pintoresc, del qual —i com hem vist— ja hi ha precedents en les MVC i en Eiximenis. Per altra banda, el gust pel detall resta plasmat en una tècnica pictòrica o cinematogràfica de primers plans retallats des de diversos angles. Una cosa sembla òbvia: *tant l'estil com l'estructura del llibre deriven i d mateix temps estan en funció del mètode franciscà de meditar, la clau del qual és l'amplificació i la llibertat de la ment pietosa per a omplir el buit.* La VCV és, sens dubte, *un ars meditando*, literàriament superior a la resta de VC, excepte, potser, el seu possible millor model que, com espero haver pogut assenyalar, podria ser el text de les divulgadíssimes MVC, o algun de molt semblant.

No és casual que fossin dues abadesses del segon orde de sant Francesc, Sor Isabel de Villena i Sor Maria d'Àgreda, les qui desenvolupessin fins a límits insospitats unes tendències ja contingudes en llavor en el mètode contemplatiu preconitzat per l'autor de les MVC, i per Uberty, arribant a crear allò que quasi m'atreviria a anomenar la «novel·la rosa teològica». En Sor Isabel de Villena aquesta femineïtat, de tan conscient, es converteix en feminisme i es reflecteix en el paper central de les dones, en especial de la Verge i de Maria Magdalena. Significativament la *Mystica Ciudad* de Dios ja no serà una VC, sinó una *Vida de Maria* centrant encara més la història de la redempció en una dona. Però Sor Isabel, com el Ps. Bonaventura o Uberty, no vol fer-nos creure que les coses esdevingueren tal i com les descriu. La d'Àgreda, en canvi, pretén donar caràcter

de revelado a un llibre les fonts del qual són sovint transparents per al lector un poc versat en les VC anteriors. El llibre de la d'Àgreda és la culminació, el carrero sense sortida del gènere, i produeix autèntic estupor en el lector modern, sorprès per tan estranya amalgama de barroquisme formal i fe candorosa. La seva lectura, en tot cas, ajuda a valorar més i més l'obra de l'abadessa de la Trinitat.⁶¹

És més que probable que Sor Isabel conegués la VCE. Potser manejà també la segona part de la VCC, però el ritme dels tres llibres és molt distint, i és molt dubtós que Eiximenis Landulf fossin res més que una possible pedrera de citacions o d'estímul. La de Villena, fins i tot quan aprofita unes mateixes fonts, com tota la tradició representada per les MVC, fa una impressió més gran d'originalitat i de consciència literària, i reelabora els materials a través de la seva experiència personal

---

⁶¹ N'hi ha prou de veure alguns fragments molt eloqüents. Sor Maria llega el seu llibre a les seves monges «... como tablas de la Divina Ley... Y si alguna... despreciare este singular beneficio de mi Vida, como está escrita, entienda que incurrirá en la indignación del Altísimo, y en la mía, y será castigada en esta vida y en la otra...» (segons fa dir a la Verge en la part 3a., llibre 8, c. 23; III, 278-279). En altre lloc diu que va veure «que la Persona del Padre sacaba como del pecho de su ser infinito... un Libro hermosísimo... y entregándole al Verbo humanado, le dixo: Este Libro y todo lo que en él se contiene, es mío, y de mi beneplácito, y agrado»; el llibre passa a mans de la Verge Maria, la qual l'ensenya a l'abadessa. Aquesta explica, modestia a part: «...y hallé que era su Historia... que yo avía escrito». Sor Maria considera temptació infernal el suposar que allò escrit pogué ser imaginació seva: «se humillaba este Dragón [el demonio] a dezir, que a lo más venía a ser meditación, y efecto de la oración ordinaria...» (pàgs. 280-281). Ara bé, el que no és possible oblidar és que hi hagué almenys 89 edicions i 68 sumaris o antologies, a més de traduccions al francès, holandès i italià, alemany, polonès, llatí, grec i... àrab. Vid. sobre el tema José Antonio PÉREZ-RIOJA, *Proyección de la Venerable María de Agreda (Ensayo para una bibliografía de fuentes impresas)* (Soria 1965), i T. D. KENDRICK, *Mary of Agreda The Life and Legend of a Spanish Nun* (Londres 1967), 163-165. Litres de tinta es gastaren en la defensa a ultrança de tals revelacions que potser recullen, millor que cap altre llibre, l'esperit de la vella Espanya barroca

HAUF I VALLS, A.G., "Teologia i fantasia: la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena i la tradició de les «*Vitae Christi*» medievals", en *D'Eiximenis a sor Isabel de Villena. Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat Institut de Filologia Valenciana Institut de Filologia Valenciana, 1990, pp. 323-397

i d'un procés psicològic de plena identificació amb els personatges molt apropiat a l'esperit d'Ubertí. Es tracta, tanmateix, d'una originalitat molt relativa. Com m'he esforçat a demostrar, l'abadessa de la Trinitat deixa córrer la seva fantasia per viarans marcats ja durant segles per la pràctica anònima i les petjades de milers de persones que dia rera dia utilitzaren els mateixos o semblants esquemes de meditació, molt abans que la monja ens llegués per escrit el testimoniatge de la seva esplèndida «performance» individual